

Була неділя перед Паликопом Люде вже обжалися, почався коповіз. Під косовицю хліборобам не до того, щоб празникувати, а найпаче за день до Паликопа. Хоч і неділя свята, а треба зараз після служби за возовицю. Нехай вози риплять; нехай і воли з утоми, не ремигають, а нічого не вдієш,— треба!.. Позавтрому Паликопа; тоді й спочин... На

Паликопа не можна возити; а сьогодні, хоч і неділя свята, а в кого полукіпки на полі, тому бог простить.

Мабуть, і отець Сидір такої думки, бо до служби божої подзвонив з сонцем і в церкві не нагадував людям про "помни день субботний". Чоловік він з головою, тямить, що "довліє дневі злоба його", та і в самого увесь лан в полукіпках... Старенький тесть його отець Корній радить саме на Паликопа перевезти жито з лану толокою. Отець Сидір і сам не від того, але ж попадя змагається, не хоче, каже: "Тільки почни возити копи на Паликопа, зараз грім тобі гумно спалить". Отець Сидір, чоловік з освітою, на забобони не зважає і не йме віри, щоб святий Пантелеймон-цілитель гнівався за те, що люде в день його возитимуть копи; його діло лікарське, а не хліборобське... Та ще так гніватися, щоб аж грім насилати і палити клуні або вози з копами... Се і для простої людини було б діло рте статечне... Так собі міркує отець Сидір, а проте не хоче на Паликопа коповіз толокою справити, бо "якось воно ніяково",— каже він, а сам собі думає: "Яка-небудь зловорожа душа лиходійна візьме та й підпалить тобі стодолу, а на Паликопа звернуть, скажусь: божя воля".

І от селяни-хлібороби після служби божої, замість снідати, пообідали раненько, спочили та, скоро сонечко розповнилось на все небо, взялись до роботи, яка кому мулила. Вийшло справді добре: боже богів, а людям людське. Парубоцтво і чоловіки взялись копи возити; молодиці з дівчатами — хто коноплі мочить, хто льон прачує, хто на городі порається; люде старого віку, правда, нічого не роблять. "Нагрішиш,— кажуть вони,— а тут до тебе смерть, не дасть і відмолити гріхів..."

Явдоха Жмурка і собі "сидить, згорнувши руки"; вона і себе до старих людей горне і теж гріха боїться. А дійсне — яка вона стара? Чи повернуло на п'ятий десяток, чи, може, й ні; з-під очіпка срібна нитка у неї не світиться; твар — як огірочок; і вся вона така ще струнка, постатна, бадьора, що хоч би й на рушничок, так би не встид було; а проте вона себе до бабів... Баба вона тому тільки, що, повдовівши в ту останню холеру, пішла бабувати. Чоловік її, Прокіп Жмурка, за фершала в селі був; дітей їм бог не дав; от і вдова, щоб "мух з стелі не зганяти", і приміркувала собі бабувати. По чоловіку люде її фершалкою й досі звуть. Є у баби Явдохи ще й друге прізвище: по-вуличному люде Квочкою її подражнили. Ще дівкою так її охрестили. Прізвище, справді, наче смола до дратви: гортань у Явдохи така якась, що як говорить, наче та квочка біля курчат квокче.

Не скажеш, щоб селяни любили бабу Жмурку: вдача у неї занозиста; одначе і не цураються її; вона, кажуть, замишлянка і голова у неї не з моркви; вдайся до неї за порадою — вона тебе, наче мати рідна, напутить. Зате ж не доведи, господи, і зачепити її! Реп'яхом ув'язне до тебе, натягачсм жили з тебе тягтиме, доки до свого берега не дотягне.

Залічивши себе до бабів, Явдоха в свято або в неділю і за холодну воду не візьметься: така б то вона свята та божя. Скоро заблиговістять до церкви, Явдоха зараз у себе в хаті лампадку перед образом засвітить, набере в покришку жару, насипле туди ладану, повну хату надимить "во славу божу", а тоді до церкви, подасть на часточку, свічку перед Іваном Воїном обмінить, стане в бабинці і на повну губу вчитує, стоячи навколішках: "Царице моя преблагая..." Вернеться з церкви — знов наладанить, проскурку з'їсть, пообідає, спочине, а вставши, чи до кого з багатирів на бесіду, чи сяде біля свого двору на колоді та соняхи або насіння лузає.

Отець Корній бабу Явдоху якось нехтує, сухо до неї, непривітливо, а молодий батюшка — так приязно до неї і з шанобою. Батющина попадає на самому покуті її саджає, зате і баба Явдоха листочком до неї... Коли не повісмо льону, так клунок шеретованого борошна пшеничного примчить

або там ягничку прижене, чи іншим, чим бог пошле: "всякое даяние благо".

Сьогодні, спочивши своїм звичаєм по обіді, баба Жмурка вбралася в кубову корсетку (картастої плахти вона, спо чиваючи, не скидала), вив'язалася каймистою хусткою і пішла спершу на город: виломила здоровий, наче той підрешіток, сонях, обчистила його, заложила за пазуху і рушила за браму. Тут у затінку під розлогою вербою сіла Жмурчиха на колоду, лускає собі соняхи та позирає по вулиці на обидва боки... Нікого нема... ч"і де ті люди в бога поділися? — каже Явдоха собі на думці.— Молодіж... ну, та вже, звісно... віру святу загубила і про бога забула... Молодіж!.. Ох, ох!.. Довготерпеливий єси, владико!.. В іншого материне молоко на губах не обсохло, а воно верзе: "Пекла нема..." А де ж отее старі? Подумати б, що й вони за роботою, так невже ж і вони бога в животі не мають, щоб у неділеньку святу робити? Чи багацько ж і наробиш! Тільки гріха заробиш... Розпустив людей наших отець Корній, та не довго воно так буде: батюшка Сидір підтягне їм черезсідельника..."

Дзьобає баба Явдоха соняха, а з тварі її знати, що нудьга її бере, що язик у неї свербить, хочеться їй перекинутися словом, піднебіння язиком почухати, та ні з ким... Сама єдина. Вона скинула очі на супротилежний двір Якова Орлюка і голосно мовила:

— Добрячу лісу спорудив Яків, та шкода, що загату повузив, на солому поскупився; що б було на одну п'ядь пустити ширше, була б загата хоч куди! А то, гляньтеся, яка вузька, наче щтани у нашого Миколи-москаля... Сказано: погань... Он і присохи... Хіба такі б треба иресохи під таку лісу!.. Якись коряві та погнуті, покручені... Може, хапані... Каже — "купив". Може!.. Тільки ж добрий хазяїн такого по-круччя і на топливо б не купив... Ач! Клята лушпина! Взяла та в зубі і зав'язла; Тьфу!.. Не випала каторжна!.. Тьфу!.. Не подається вража личина, треба пучкою...

Вийнявши з зубів лушпину, баба Явдоха знов очі на Ор-люків двір і знов каже:

— Купив! А чи було ж у нього купило? Може, а може, й ні; де б воно у нього взялося? Теличку збув на проводах, се правда... "Двадцятку,— каже,— взяв",— се брехня! Наче я не знаю тієї телички! Не така вона захарчована була! Шерсть повилазила. Може, десятку хто дурний і дав; так же на ті гроші треба було сім'ю до нового прохарчувати... Сама бачила, як борошно купував; а з чого ж на присохи?..

Тим часом з Орликового двору вийшов рудий волохатий кундель. Ставши серед вулиці саме проти баби Явдохи, кундель глянув угору, позіхнув, погріб лапою землю і ліг проти сонця, згорнувшись клубком.

Явдошині думки * з загати та з присохів перелетіли на кунделя.

"Який старий отсей кундель,— думала Явдоха, лузаючи соняхи.— І чому він досі не здихає? І чим він живе? Теж, мабуть, хапанцями... Не тямлю, нащо Якову здався отакий беззубий дармоїд? На хвіст йому наступи, так і то не гавкне... У самого діти трохи з голоду не пухнуть, а він беззубого собаку годує... На мене — я б йому давно б уже губки з про-торгом дала; а йому, мабуть, старого уривка шкода, щоб на суху гіллю. Говори ж!.. Чудні люди! Он і в старої Гривихи два коти-дармоїди. Колись вони, справді, на предиво були коти, наче ті хорти, устережуть, було, і садовину, і городину, не дадуть горобцям ні соняхів, ні конопель повипивати; так коли ж то те в бога було! Я ще діувала; а тепер — що з них? Яка користь? Зимою на печі, влітку на сонці кістки гріють, а голопуцька-мишеняти не піймають. Час би давно їх або зашморгом на осику, або з печиною в ополонку; а вона — дурненька Уляся — доглядає їх, годує, часом сама до рота не донесе та їм віддасть. Здитиніла баба, услід старої попаді йде; та, бач, теж сама не доїдає та годує дармоїдку,— кульгаву і німу Кулинку. Ну, так у Кулинки ж, хоч вона й німа, і каліка, а душа все-таки християнська, мирована, за неї богу на прийом піде, знає, що не марно годує... На тім світі згодиться..."

Явдоха, згадавши про "той світ", так замислилась, що й не спостерегла, звідкіль взялася біля неї красуня-дівчина Параска Максименківна. А коли дівчина промовила до неї:

— Добрий день, бабо Явдохо, з неділею! — так Жмур-чиха так здригнулася, що трохи-трохи не впустила з рук соняха. Перегодом вона мовила:

— Магай біг, небого! А куди се? На визирці?

— Ні, до попаді льон прачувати...

— А я думала... на визирці...

— Нікого мені визирати.

— Говори таки: нікого — наче я така дурна, що нічого не бачу, не чую і не знаю...

— А кого ж я визиратиму? — спиталася Параска. Твар її зашарілася, немов проти полум'я в печі.

— Вже ж нікого більш, як не отого клишоногого горобця Хоменка! Знаємо! Ох, стережись, дівко! Лабузник він! Щоб не довелося русу косу без вінця під хустку сховати...

Параска пустила очі на свій мережаний поділ, ще більш почервоніла, стиснула легенько плечем і мовила:

— Ніхто того не діжде...

— І дай боже!.. А то знаєш... тепер парубки гаспиди... Звісно, діло дівоче... До дівування треба і милування... Він паруб-чина — не взяв його кат! — заміристий, з клепкою в голові... Але ж самим жениханням не наїсишся... Голий він, як лопуцьок.

Параска, не підводячи очей, наструнчила уші.

— Голий, кажу, та ще й заплутався. Ось на, лишень, соняха! Присядь та лузай, попадин льох не втече.

Явдоха відломила шматок соняха і подала Парасці.

— Дякувати вам, дядино! У мене і свій є за пазухою.

— Моє не влад, так я з своїм назад. Так сідай... Хлопець він, кажу, не повстаний, а проте, мабуть, не бути козі на торзі. Шинкарська нитка вже йому луснула, лусне й друга, бо не вміє старших людей пошанувати...

— Кого се, дядино?

— Та от хоч мене першу. Якось на проводах йду я з міста, а парубки юрбою проти мене: усі розступилися, дорогу дали і вклонилися, а він — клишоногий горобець,— наче його стов-ма поставило, хоч би тобі руку до шапки приложив... Ну, я ж йому сього не подарую... Іллі вже минуло, а він про позику і забув, грошей не несе... Я позичала йому, знаючи, що він шинкує, а тепер, коли його з шинкарства беркиць в помийницю, я не то під вексель, а й під застанову шага не дам. А що взяв, те верни, а то в суд... Та чом ти не сідаєш? Більше вже не підростеш, присядь...

— Ніколи, дядино! Треба до попаді, а потім на вигін з дівчатами проти череди...

— До попаді!.. На вигін... А нема щоб батьку-матері допомгти.

— Я й сама хотіла їхати з батьками по копи, а вони кажуть: "Не треба, йди погуляй, ти й так за жнива затруд-нилася". Я й пішла та думаю, що погуляю, а що й попаді відпрачую.

— І гуляй на здоров'я; проти волі батьків, звісно, не йти, а проте не треба з думки спускати і приказку,—знаєш? — "Гулі не одного в постолі

обули". Молодому що! Коли й погуляти, як не замолоду, та ще в неділю... От я й стара вже, а теж не від того, щоб погавити... Та ну~бо, присядь!

— Ні, дядино! От, як біг свят, ніколи.

— То йди, здоровенька... Я отее присіла, визираю-стережу свого харциза, та самій якось нудно, а люди, наче серед ночі,— не видно їх і не чути.

— Якого се харциза, дядино?

— Та не кого ж більш, як не отого Митрика Походенка; що то у, нас з ним буде, так і сама собі не скажу. Мабуть, зваримо пиво людям на диво... Ну, так йди вже, дівко, йди, не гай часу!..

Але ж Парасці тепер саме і закортіло не йти, а сісти: вона забула і попадю, і вигін, і череду. Походеико її зацікавив. Коло якого там "пива" заходжується баба Явдоха? Походенко про Параску людина не чужа: вона хоч і митикує про рушники з шинкарем Хоменком, а серце її тягне до Походенка, Походенко — і безбатченко, і голота, і наймит, зате краскж, а Хоменко, хоч і клишоногий, так у нього худоби і поля, і грошей на всю губу.

Мнеться Параска ні в сих ні в тих... Сісти хочеться біля Явдохи, та ніяково сісти, сама ж тільки що казала: ніколи... Баба Явдоха з Парасчиної тварі добре бачила, що кортить дівці, і навмисне дровича її.

— Іди ж, небого, йди вже, не гай ні себе, ні людей, попадя тебе ждатиме.

Параска скривилася і, трохи що не плачучи, мовила:

— Треба йти!.. Прощавайте, дядино!

— Щасти боже, небого!

Баба Явдоха провела Параску, аж доки та не повернула повз церкву до попового двору.

"Гарна дівка отея Параска,— говорила собі на думці фер-шалка, дзьобаючи соняхи,— вродлива, краля, наче намальована. Отаку б моєму діверові, так була б пара, хоч перед царя;

нічого ж не вдієш із злиднями. Коли б хоч землиця була, а то що там у батьків у її? Чи буде на чотири упруги? Ледві! А у дівера теж зайцю на півгоней. Він-то на мої землі зоріє, наче кіт на сало, але ж ще не вгадати, де того чабака дівати: чи в борщ, чи засмажити... Схочу — запишу на нього, звісно, з собою в труну не заберу, а не схочу — на храм божий легкую... Коли б він не дівер мені був... Гм! Побачимо... Як він коло мене, так і я коло нього... Гарний він козарлюга! Як цмокне, так наче на тебе хто приском сипне і разом медом по губах помаже... І пече воно, і солодко... Тьфу! Лушпина знов зав'язла; мабуть, за те, що я таке подумала, та ще проти ночі... Тьфу!.. І не введи нас во іскушеніє... Клятий сатана! Лізе на думку, наче злодій до скрині... "Ослаби, остави, виждь моя помишления..." Знов лушпина в зуби. Чи не покинути б мені соняхи? Коли ж і так нудно сидіти... Так отеє б то Парасці з клишоногим "Ісайю" проспівують!З Побачимо! І яка йому з неї користь? Тільки що красючка, так же краси не з'їси... А Походенко — безштанько, ледві на пару волів збився... Заходився був до монополю, там би йому добре було, так же учителька перебила, а був би зібрав копійчину. Шинкареві все одно, що кобилі на отаві в пастовні: пасись досхочу, та тільки і про вовка не забувай... Та Походенкова голова тямить, як поводитися з акцизними вовками! І очі у нього прозорі. От коли б було не принесло отсього монополю, розташувався б він власним шинком! За рік, за два була б у нього і хата, і кімната, і гайок, і пастовеиь, і левада!.. Воно, хоч і клишоноге, а метке... Що-то воно буде з сього монополю? Чи на добро людям, чи на лихо? Мабуть, як на кого: доброму на добро, а лихому скрізь лихо... Горілка, кажуть, посмачнішала... Може, й так, самій не доводилося куштувати; у Лейби на розторжю взяла собі відерко, то воно

і протягне у мене через усю зиму. Яка з мене питуха? Така, як з божої корівки; єдине про людей держу: без чарки не можна; а коли б не люде, так про мене — хоч би її і вік не було!.."

Тієї самої хвилини баба Явдоха— почула: хтось вулицею йде й співає:

Як гуляв, так гуляв: У чоботях без халяв...

— Се, мабуть, Терешко Кучменко? — промовила Явдоха. А пісня все ближчала:

Десь халяви погубив, Закаблуки покривив, А підошви хтось украв,
Лишилися переди... Переди ж ви, переди, Не доводьте до біди.

— Се ти, Терешку! Магай бігі — озвалася Явдоха. А Те-решко, буцім не до нього, своє веде:

Он, ген, на горбочку Сидить дздько в черепочку...

"От чоловік! От пекельна душа! — говорить собі на думці Явдоха.— Я йому бога, а він мені дідька!.."

— Терешку, се ти?

— Чи я, чи не я, спитай кого іншого,— відповів Терешко, спинившись проти Явдохи. На ногах у Терешка дійсно якісь шкарбани без халяв; на хребті латана свитина наопашки, розхристана сорочка чорна та й без застязки; на голові вилисїла шапка, але набакир.

— Ось ну лишень, ягідко моя, благослови попліч сісти; біля тебе і я помолодію.

— Сідай, місця стане.

Терешко, сідаючи, якось не вгадав, та, замість на колодку, сів Явдосі на коліна; вона пхнула його межи плечі і мовила:

— Цур тобі, п'яне барило! Отеє ще вигадав! Що мої коліна — ослін про тебе, чи що? Геть!

— Хіба я на коліна тобі?.. Гадав на колоду!.. Та хоч би й на коліна, шкоди тобі не буде.

— Важко, дурню! Таке опудало! Глянься! Ще коліно роздавиш.

Терешко сів до ладу, облизав губи і, вискаливши зуби, мовив:

— Чую, що молодію біля тебе...

— Стара вже.

— Ба, коли б у мене така стара!

— Твоя Маруся молодша за мене.

— Не був я у неї на родинях, не скажу... Та хоч би й молодша, що з того! Нечепурна та сухоребра.

Нащо ж брався з нею, коли вона тобі не до смаку?

— Тоді, як брався, вона була пухка, наче тісто на опарі, і моторна, наче грушка краснобока, а тепер!.. От коли б така, як ти, поздоров тебе боже!

Явдоха стулила губи, всміхнулася і мовила:

— Літа хоч кого висушать... Се ти обжинки справляєш?

— Вгадала, як в око вліпила: обжинки!.. На печі орав, на припічку сіяв, у Лейби зажинав, в монополі обжався... Чисто обжався, останнього п'ятака дожав... Все через неї...

— Через Марусю?

— А то ж через кого?

— Ой, чи так воно! Була б я твоєю Марусею — не пив би ти у мене.

— Може б, і не пив... Вона почала, а я за нею; вона в горох, а я в сочевицю! Коли вона чвертку, так мені й бог велів півкварти! Коли б вона не така неслухняна!.. Ге-ге!.. Спершу було якось воно і теє, а потім!.. Хтось їй дуру в тім'я як впустив, ну, вона і зг'едзкалась!.. Сказано!..

— А вже ж сказано: "За ледачим чоловіком жінка пропадає"...

— Се не до мене... Чим я ледачий?.. Коли б у мене така жінка, ну, от як ти, Явдохо! Нівроку тобі! Ге! Я ще вибрикував би так, що аж іскри з очей сипалися б... От воно що! А то!.. Та ліпше люльку запалю та помовчу.

Терешко витяг з-за пояса сакви, де звичайно була у нього люлька, тютюн і сірники. Явдоха спинила йому руку і мовила:

.

— Ні вже! Біля мене не дими, я диму не виношу, зараз: бухи-бухи! Було, і небіжчик, скоро захоче оту погань в хаті смоктати, я йому люльку з зубів та в помийницю або в піч!

— Яка ж бо ти сердита! От не сподівався такої, та нехай я й перетерплю, тільки ти вже зглянься на мене та зарадь мені коповичка *.

* Коповик — 50 копійок

— На пропій?

— Тепер пропою нема, тепер монополь став.

— Не вмер Данило — болячка вдавила. Не дам, скупю в мене на гроші.

— Чи скупю, чи не скупю, а позич, вельми треба. Учора переборщив, а сьогодні й риска в роті не була, аж в горлі пересохло, в голові ковалі кують... Коли б не монополь... на віру б похмелився, а то ж все на готовика! Позич! За мною не пропаде, відроблю, три дні молотитиму.

— Поденного молотника мені не треба; у поденного треба над душею стояти, я сього не люблю... Я по-божому: яка робота, така й плата, у мене — від копи.

— Я і від копи не відказен, за день копу зіб'ю, ну, за коповика — три копи не обидно...

— Багато буде...

— Нехай і чотири, ще сам і перевію.

— Аз току в комору перенести — хіба се чиє діло, як не молотницьке? Вже ж не самій мені клунками плечі обдирати.

— Звісно, у тебе плечиці пухкі, не до того... Нехай я й переношу. Давай вже швидше коповика, а то аж-аж кортить, так і тягне до учительки в монополь.

— А не збрешеш же ти?

— Отсе-таки! Ще що вигадай! Наче ти коли ловила мене на брехні! Наче я не Терешко! От тобі хрест святий: зараз після другої Пречистої і змолочу тобі чотири копи жита.

— А харчі чиї будуть?

— Вже ж твої, бо у мене нема; ще й почастуєш.

— Коли так, так щоб не обидно й на мене було, накинь ще копу ячменю.

"— Коло ячменю багато заходів: його треба колосувати. Нехай вже копу вівса...

— Цс! Коли вівса, так не гріх півтори копи.

— А бий тебе сила небесна! Нехай вже й так, давай тільки швидше, не дратуй?

— Поспієш, не втече.

Явдоха повагом дістала з-за пазухи гаманець, розшморгнула його, вийняла коповика і, подаючи Терешкові, мовила:

— Бач, який новенький, аж сяє! Шкода й з рук випускати; якби кому другому, то б і не дала такого лискунця. Бачиш?

У Терешка забігали очі на лискунця.

— Давай швидше, не дратуй!

Явдоха стисла лискунця в долоні і мовила:

— Невже сам усього й положиш?

— Та яке тобі діло до того? Давай, а ні — то будь ти неладна,— плюну та й піду до Берка! Утроба у мене не прірва; коли сам усього не подужаю, людей почастую... Ну, ке!

Явдоха розгорнула долоню.

— Ай, як блищить... любо!..

— Про мене все одно: чи блищить, чи цвіллю пало, аби його взяла учителька в монополь. Давай!

Взявши коповика, Терешко рушив далі, співаючи: "І учора пила, і сьогодні пцла..."

А баба Явдоха наче засмутніла чогось і, хитаючи журливо головою, говорила собі на думці: "Нещасний отсей Терешко! Роботяга з нього на все село, а кещасник на цілий світ: до чого не візьметься, не пайдить йому, і люди до нього якось не по-людськи; а що він кому лихого заподіяв? Що впадає до Зіньки-покритки, так яке кому до того діло?.. Мабуть, без того вже ке можна людині прожити; у всякого Гриця є своя птиця; у кого від бога, у кого від сатани, як кому на роду написано... Коли б ще у нього така жінка, як у людей, а то... прости господи, та й годі. Так бач: вона, хоч і хльорка, а про неї мовчать, бо вона перед усяким трохи не в ноги падає. А він язикатий, не змовчить; от про нього й плещуть Хоменки, і Гусаченки, і Панченки... Ат! Про кого у нас не клепають! Будь чистий як лід, білий як сніг — обнесуть тебе з голови до ніг..."

Явдоха поклала руки на коліна, скинула очі на небо і загадалась. Перегодом знов каже собі: "Що б воно було, коли б ми були з Терешком побралися? Бідували б... Він-то до кохання щира душа, і я його кохала так, що й людей за ним не бачила; було, вночі при місяцю в садку під

вишнею як пригорне мене до серденька, як цмокне, так я й землі під собою не чую; чую тільки: якось поза шкурою у мене горить!.. І тепер гарно згадати. Отже, й добре, що батьки не дали нам побратися; тоді я нарікала на них, а тепер тямлю свій гріх. Що б з нас було? Старці. А коханням та милуванням не наї-сишся. Вже як я за фершалом була, так, було, скоро побачу Терешка, так мене й потягне до нього; тямлю, було, що і я б його до себе рухом притягла, та не можна — закон боронить. От коли б він був не брався з Марусею, тепер би... Я людина вольна, є що пити і їсти... Так стала ж вона нам на дорозі... і смерть її не бере... За фершалом пролсила не голодуючи, зате й не кохаючи. Сварки та лайки багацько у нас було. Коли б він не був таким потульним, а я не була такою настирною, то, може б, і любилися. Та вже нехай царствує; спасибіг, що не покинув мене без хліба; надбав і хліба і до хліба, а споживати ні з ким. Дітьми господь нас не благословив; не скажу: чий гріх і хто тому винен? Здається, не моя душа тому спричинилася, наш рід сіменистий; он у сестри Оришки: що годок, то й синок. А може, без дітей чи не лучче. Самотою, звісно, нудьга бере, але ж діти — чужа користь, а клопоту з ними, клопоту того скільки!.. Бог розумніший за нас, знає, що кому припадає. Та ще які й діти вийдуть?.. Он соловей тільки доти й співає, доки дітей не виведе! Тепер моя голова побивається сама задля себе, сама собі пані і господиня! Ляжу не гуджена, встану не суджена, усього у мене вдос-тач, ще й людям помагаю. От і Терешкові: коли б не я, хто б його порятував... А прийде час подушного: до кого, як не до мене? Спробували б кинутися до кого іншого! бт хоч би до Паливоденка: він би з них самий процент такий здер, що стовпа довіку-суду не виплатили б; а я процентів не беру, а по-божому: "друг друга тяготу носить". Знаю, що люди наші вбогі, але вони добрі і по-християнському самі чужого не хочуть. Я грошима, а мені віддячать роботою: хто позичить карбованчика, той подякує молотничком на день; кому два, той деньок покосить; а за п'ять — три дні попожне; прийде свій час — і позику верне. Отак треба з людьми..."

Хто зна: чи довго б баба Явдоха поринала в своїх споминках і куди б її занесли її думки-гадки, коли б вона не почула, що поблизу скрипить віз і знайомий голос гукає: "Гей, соловий! Гей!.. Гей, перістенька!"

Явдоха скинула очі туди, де рипіло, і мовила: — Він, він! Його періста корова, його й голос. А ну, вези, вези, та куди-то ти привезеш? Якої ти мені заспіваєш, пане Походенко!

Походенко віз жито. Порівнявшись з Явдохою, він жодної уваги на неї не звернув, немов і не бачить її. Собкаючи на солового та хвиськаючи по вітру пугою, Походенко ніби навмисне відвернувся, щоб не бачити баби Явдохи.

"Чи бач! Чортова хамиза! — подумала Явдоха.— Наче мене й не бачить і на добрий день не скажи! Навіки б тобі повилазили!"

— Здоров був, батьків сину! — озвалася Явдоха, умисне говорячи, замість ймення, "батьків сину", щоб нагадати Походенкові, що він безбатченко.

Походенко, повернувшись трохи до Явдохи, мовчки кивнув їй головою. З такої неввічливості баба Явдоха аж затремтіла, однак й виду того не подала. Здерлсливо, навіть ласкаво мовила:

— Ось спинися на часиночку, батьків сину! Щось маю тобі сказати.

— Тпру!... Кажіть швидше, не гайте мене.

— Звідкіль, батьків сину, житце везеш? Поможи тобі боже!

— Спасибіг! З Харькового підмету.

— Так я й думала: жито — як те золото; зараз знати, що з Харькового підмету. А скільки нажав?

— Три копи та десять снопів.

— Добренько! Там того й підмету на пів-упруга чи буде... Що ж ти не кликав мене розтикати копи і тепер двір мій минаєш? Хіба не тямиш, чий то підмет?

— Я брав його у Шведченка! Прощавайте! Гей, соловий!

— Ні, батьків сину, не гей, а тпрру!..— з отсим словом Явдоха стала проти війя і, розчепіривши руки, говорила.— Або верни до моєї клуні, або тут стоятимеш, а далі не пущу. Підмет мій, Шведченко не мав права віддавати чужу землю. Я мовчала, як ти орав, уповала, що ти людина чесна, мого не схочеш і привезеш мені половину!

— З якої речі?

— Підмет мій! А не хочеш половини, так і все відпозиваю... Чуєш? Чий підмет?

— Звісно, чий!

— Не твій?

— Так що, що не мій?

— Коли не твій, то й жито^з нього не твоє...

— Жито моє, бо воно моя заслуженина: я орав, я сів, я і жав...

— Нехай! А земля, кажу, чия?

— Божа.

— І ти божий, і я божа, і все і вся на світі боже, а він, святий, як хотів, так і поділив між людьми... Земля моя з діда, з прадіда, споконвічна моя...

— Я про те не вістей; я знаю, що я заслужив собі...

— Не в мене заслужив... Зашинкував...

— Хоч би й так... Яке вам до мене діло!

— Не до тебе, а до моєї землі... Підмет мій, а ти взяв та й зорудовав ним; думка у вас з шинкарем така: Явдоха — людина стара, бездітна, вдова, нащо їй? Позивати не піде, за неї ніхто не вступиться. Отже, брешете, вражі діти! Бог за мене заступиться та святий угодник його Іван Воїн! Позиватися я не охоча, а коли треба, позиватиму. Сама дійду хоч би й до царя. З лихими і я лиха, а з добрими — добра; і кажу тобі, і прошу, наче яку добру батькову дитину: верни волів до брами та скидай половину в моїй клуні, а половину вези собі на здоров'я; от воно й буде без сварки, без лайки, по-божому, добренько.

Походенко хвиснув пугою по вітру і смикнув за налигач, потім, наче щось приміркував собі і, повернувши до Явдохи, мовив:

— Годі! Не зводьте часу ні собі, ні мені! Ви казна-що химерите, замудрували знічев'я, а мені ніколи. Хоч би той підмет і ваш був, нащо ж ви його покинули пустувати? Гуляючи, він би бур'янував, виснажувався б.

— І нехай би собі гуляв! Мое! Тобі до мого зась! Свята земля нехай хоч скільки гуляє — не струхлявіє: вона не деревина і не зледащіє так, як оті гультяї, що по шинках волочаться. Ну, рушай! Я сама й браму тобі відчиню.

Походенко свиснув.

— Гей, соловий! Гей, періста! Явдоха стала саме проти війя і мовила:

— Верни до брами!

— Не поверну!

— Не повернеш? Ні? Так і стоятимеш отут, не пущу!

— Гей же, бабо Квочко!

Явдоха з цього слова спалахнула, наче сухий хмиз від підпалу, і гукнула:

— Бодай би ти на живіт день і ніч квоктав та й не переставав!.. Не пущу!

— От присікалася, наче оса! Пристала, наче шевська смола! Бабо, не мордуйте ні себе, ні мене, не загороджуйте волам дороги. Чого ви лізете? Яке се ваше жито? Позивайте, коли воно ваше, а серед вулиці не грабуйте, бешкету не заводьте!.. Хто землю орав? Я! — визвірився Походенко.

— Бодай би тобі віспа твар поорала!

— Сіяв хто?.. Я!..

— Бодай би тебе короста обсіяла!..

— Жав хто? Я!

— Бодай би тобі печія утробу жала!..

— Гей!..

— Не гей, а...

Явдоха не договорила; Походенко з серця оперезав пугою солового! Соловий рушив, війя вдарило Явдоху під серце, і вона покотилась на землю.

— Ой, ой, ой! — голосила Явдоха.— Рятуйте, люди добрі, рятуйте! Убив мене, убив!..

— Тпру, тпру! — гукав Походенко на волів.

З Явдошиного двору вибіг наймит з наймичкою, небавом повибігали на ґвалт і сусіди і обступили Явдоху: вона стогнала...

Заким люди розпитувалися, Походенко схаменувся і рушив з возом, озираючись інколи назад.

— Держіть його, душогуба, держіть, а то він утече, держіть! — стогнала Явдоха.

Ніхто з людей не рушав — стояли округи Явдохи; знати: нікому і в гадках не було спиняти Походенка.

Наймит з наймичкою підвели Яздоху з землі, взяли під плечі і повели в господу. З тварі знати булр, що Явдосі справді негаразд. Вона казала положити себе на ліжку, а хлопцеві щодуху бігти до попа, щоб прийшов сповідати і запричастити.

Було вже під вечір, сонечко цілувало вже верхи високих осокорів і лагодилося сказати людям "на добраніч". Отець Сидір порався в клуні на засторонку.

— Кидайте, батюшечко, все,— заторохтіло Явдошине наймитча Оверко,— та беріть швидше дари святі та до нас... У нас не гаразд... Ох, та й утомився ж, біжучи до вас! Ходіть швидше... Походенко фершалку вбив!..

— На смерть убив? Коли се саме? Як? За що? — питався здивований отець Сидір.

— Ще не вгадати, чи на смерть, чи не на смерть... Я побіг, так ще жива була, а може, вже досі й простяглася... Ходімо: там вже про все довідаєтесь...

Отець Сидір трохи скривився, почухав за вухом, одначе не гаявся і зараз пішов.

— Що отее таке з вами, Явдохо? — спитався піп, прийшовши до фершалки в хату.

— Ох! І рада б же я, батюшечко, усе до крихти розказати, та не спроможуся. Не скажу, чи стане у мене сили молитви за вами вичитати. Дихати мені тяжко! Хоч би сповідь прийняти, хоч би без причастя не вмерти...

Отець Сидір пильно подивився в очі недужій, прилолсив до чола її свою долоню, подержав живчика, стиснув плечем, промовив "гм", висповідав і запричастив.

— Отеє він так мене війям за моє жито... з моєї батьківщини... під саме серце як зацідив, я й не стямилася! Убив!.. До світа не доживу...

— Дасть біг, минеться! — заспокоював отець Сидір, прощаючись.— Благость божя велика, а чуда його повсякчас!.. Щира віра та тепла молитва і не таких хорих з одра підіймають!.. Моліться! Рука Всевишнього одверне смерть.

Явдоха казала Оверкові бігти і покликати діверів, переогодом озвалася до наймички:

— Дочко, Кулинко! Ти тут?

— А то ж де?.. Тут.

— Добренько! Надворі смеркло вже?

— Темно...

— Засвіти ж лампадку, нехай горить богові на прийом... Ох-ох! Приходить мій кінець! Нічого не бачу, не розберу. Ти б мені подушку поправила, а то он як скотисто... Еге! Отак, дочко! Отак, добре. Отес мені трошки відпустило, господь хоче, щоб людина до пам'яті прийшла та з людьми попрощалася. Так от що, донечко! Сповідалася я попові, тепер ти мені як на сповіді скажи: який за тобою є такий гріх, що отес я його покую?

Кулинка здивувалася і мовчала. Спершу їй здалося, що Явдоха вже не при собі, конає вже; вона хотіла вже бігти з хати, але Явдоха знов мовила:

— Чую, дитино моя, чую, що душа моя покидає мене, а за який мій гріх така кара тьялка, не тямлю. Чи не прогрішила ти, датино? Чи не робила чого в свято або в неділю? Може, пряла?

— Ні, не пряла! Коли мені було за вашим ділом на себе прясти!

— Не на себе, так на мене, може, що робила? Ось подумай! Ох, ох, ох!

— Що ж я робила? Звичайно, ваше діло справляла: і в свята, і в неділю нагодую і напою свиней, кабанові занесу* дробині посиплю, піч топлю, обід варю...

— Се не діло, се таке, без чого і в свято не можна, за се гріха нема.

— Хіба ото: в пилипівку під Варвару пір'я додирала, щоб не засвяткувало.

— От бач, бач, дитино! Я так і думала, що не за мій гріх я отею кару притерпіла з Походенкових рук. Так воно і є. Що ж діяти! Його свята воля на все, а я тобі, дитино, прощаю і твій гріх спокутую... А поклич до мене Оверочка!

Показалося, що й Оверко "не без гріха". Він згадав, що "в ту неділю дрова рубав і до церкви не ходив".

— Ох, лихо з вами! — стогнала Явдоха.— Де ж я тоді була? Мабуть, в церкві, і нащо ж ти рубав?

— Ви були в господі, до церкви тоді ще не дзвонили. Не нарубав би був, так ні на чому було б хліба спекти, і ви б сварилися на мене, і Кулинка б лаялася.

— Чом Же ти, синочку, в суботу не нарубав?

— Часу не було в суботу: ви ж загадали усе сіно на пастовні згребти і покопити, так я до півночі його в копиці кидав.

Явдоха і Оверків "гріх" простила і на себе прийняла. Небавом прийшов і дівер з жінкою. Явдоха ледві голос подавала, скаже слово, два та й замовкне:

— Убив... печінки відбив... під саме серце війям зацідив... Всю утробу перевернув... Умру...

— На все божя воля! — говорив дівер.— Від смерті ніхто не втече, від неї і зілля нема... Усі підемо туди: і в писанії сказано: "Земнії од землі создахомся і в землю тую ж підемо..." Та, дасть біг, минеться...

— А що він, вражий парубок, поглумився...

— Найвалсніша, сестро, річ — покаяніє! — вставила своє слово дівериха.— Сподобив вас господь прийняти святі дари, от і хвала йому! Тепер вмирати не страшно... Тепер вам що: вся земная суєта суєт... Здається так в писанії, Федоре? — спитала вона в чоловіка, а той замість відповіді, присівши близенько до недужої, нахилився і нишком мовив:

— Живий, сестричко, мусить живе гадати... Як у вас тее? Де грошенята?

Діверове питання не здивувало Явдоху, вона спокійно відмовила:

— Осьдечки от, у гаманці... Ох, ох! Нате, беріть; і на подзвіння, і на псалтир, і на похорони стане... Ох, болить!.. А дошки на труну... ох... на горищі!..

Дівер взяв гаманець, подержав його в руцґ і подав жінці, Ольга розшморгнула і зазирнула в середину.

— Ох! А де ж Дмитро (другий дівер) ? — спитала Явдоха.

— На Бистрик поїхав по копи, хіба к світу вернеться.

— Ох, коли б він до моєї кончини вернувся: хоч би встигла з ним попрощатися!

— Та не турбуйтеся, сестро! Усе буде гаразд, хоча, звісно, "не вісте ні дня, ні часа..." Тим-то я про всяк випадок... Від слова нічого не станеться. Я, сестричко, питався не про ті, що в гаманці. Покійний брат не без копійчини був... Земля йому пером! Грошовита людина — усе село знає...

Явдоха тяжко застогнала і, передихуючи, мовила:

— Копійчина.,, ох... звісно, перепадала, так ми ж з ним... наче сього не знаєте... ох... не поганцями жили: що наживали, те й проживали... Людям помагали; от і тепер по людях, може, з сотню буде... Помру, так позбираєте; розписок я не брала; у кого душа не з личака, той верне; а хто не верне, бог з ним — нехай йому на подзвіння...

— Повинно б у вас і не без готовика, дешиця в запасі,— мовив Федір.

— Сім карбованців без семигривенного,— сказала Ольга зашморгуючи гаманець.

— Ото і все! — мовила Явдоха, охнула, перехрестилася і повела рукавом по очах.

Усі мовчали.

Перегодом Ольга позіхнула на цілу хату, перехрестила свого рота і промовила:

— До сну клонить...

— Ішли б ви, голуб'ята, до господи та спочили,— простогнала Явдоха, — а я тут з Кулинкою. Коли що, Оверочко прибіжить до вас... І мене сон бере. Коли б заснути, може, воно сном перейде. Ідіть, голуб'ята!

— Воно-таки й справді так, у мене товар ще не пораний... Я піду, а ти, Ольго, ночуй у сестри... Дасть біг, все буде гаразд! — говорив дівер і, взявши в руки бриля, спитав: — А де ваші ключі, сестро Явдохо?

— Тут десь... Ніде не дінуться! — відповіла недужа і непомітно помацала рукою біля пояса: ключі були при поясі.

— Треба б знайти їх! — мовив дівер.— Пошукай, Ольго!

— Не шукай, Ольго! Ось вони у мене на поясі; я б і зняла їх вам, так, не розперізуючись, не можна, а розперізуватися не спроможна, тяжко поворухнутися. Нехай вже, як дійду, так, обмиваючи, здіймете.

Знов усі замовкли, тільки глухий стогін баби Явдохи інколи лунав по хаті.

— Щось наче півні співають! — озвалася Ольга.— Чи се мені вчувається?

— Може... Я не чую... Затого, може, й світатиме. Ідіть, голуб'ятка, не тривожте себе, а скоро вернеться Дмитро, нехай прийде попрощатися... Коли ж вже що, так по дорбзі скажіть бабі Олені, нехай прийде доглядіти моєї смерті!

— Олена глуха, нічого не чує...

— А що їй і чути? Аби жива душа була!

-г— Ні, ти, Ольго, ночуй тут... Отам на лежанці примостися, до світа недалеко... А я піду... Треба...

Федір пішов, за ним вийшла з хати і Ольга, щось нишком побалакала з чоловіком за дверима і, вернувшись, послалася на лежанці і небавом спала сном праведника.

А баба Явдоха тим часом говорила собі на думці: "От які люди, а ще й кривняки! І вмерти не дадуть... Прийшли доглядати не моєї душі, а грошей моїх. Така б то я дурна була, щоб взяла та так і призналася, де мої гроші!.. Я чую, що після святого причастя господь відвернув смерть від мене... Не порадую ще моїх ворогів... А коли б і преставилася, так до моїх замозольованих — дзуськи! Усі мишачі нірки перенишпорить, так не знайдете; не таківська я... Аж в гаманець полізла... От грошелюбна душа у неї! Господи помилуй, та й годі!"

Баба Явдоха блимнула очима. Лампадка миготіла, Ольга хропіла, Явдоха кинула очима на стіл, там лежав гаманець. "Бач, так і покинула, до рук не віддали; хто хоч, той і бери; чужого їм не жаль... А може, спорожнили..." Вона тихцем до столу, струснула гаманець. "Ні, щось є; може, переполовинили..." Лігши, вона висипала гроші на долоню і перелічила: "Ні, усі, дурно тільки согрішила... А хіба вони обоє не з таких?.. Овва! Прости їм, мати божа! Радісінькі були б укоротити мені вік, та не буде по-вашому, буде по-божому, не вмру, не попустить господь Походенковим рукам поганим засипати мене землею... А вони обидва — і Федір, і Дмитро — отее вже ділять мої злидні, сподіваються, що к світу ноги простягну... Сподівайтесь!.. Сподівався дід на обід, та й так ліг спати... Одначе ж не тепер, так в четвер, а вмерти треба; як же воно тоді буде? Яка ж отее у мене голова, що я досі про се й не поміркувала? Хто, справді, споживе мої гроші, коли ніхто й не відатиме, де вони приховані? Ой голово моя, голово! Яка ж ти заклопотана! Може б, отцю Сидору сказати про мою схованку? Боязко... У нього інколи язик теліпається, під який час бовкне попаді, а та на все село рознесе... Хіба так натякнути тільки йому: мед, мовляв, у дуплі на пастовні; дивіться, шукаючи, зорями; яка липа, яке дупло проти Волосожара, там і медок... Так що ж! Не догадається так, та й те: чи мало ж там і лип, а в липах дупел проти Волосожара 4! А на іншій липі, от як і на тій, не одно дупло. Ні! Марна річ натякати, тільки голову йому заморочу... А сказати просто — не можна,

не можна! Голівонько ж моя бідна! Що Імені, сироті, діяти? Таке діло, що й порадитись ні з ким. Гроші — річ ласа; он бач: в гаманець полізла... Нехай доки що так буде, як і досі було, а там якось побачимо".

Минула ніч. Баба Явдоха живісінька. А по селу скрізь літала гутірка, що Походенко загнав фершалку на той світ, що вже й домовину на неї тешуть і яму копають. Дехто чув, як і по душі Явдошиній в усі дзвони тричі на "Помилуй мя" дзвонили.

Люди старіші усі в одно жалкували: "Хоч вона,— кажуть,— і занозиста людина була, а нехай би ще була жила; вона нічийого віку не заїдала, а часом, було, і зарятує, і проценту не дерла, все було за відробіток".

Походенка старіші люди ганьбили: "Без спросу чужу землю поорав, засіяв, пожав, та за її ж добро її і в землю загнав! Не добре! Не минути йому кари... Ледача душа у нього... Зневалии-вий парубка, просторікуватий такий. Старі люди йому і за вухом не сверблять... В шинкарі був пошився, а шинкарство недалеко від душогубства. Бач, бити заходився!.."

— Хіба ж він її бив? — змагався Походенків ровесник Микола Голінний.— Не він, а війя її вдарило!

Молодіж взагалі, хоч і стояла за Походенка, а проте розбилася надвоє: хто казав, що хоча Квочха і "невелика цяця", жмикрутка, відробітками дере шкуру гірш, ніж процентами, а все ж таки бити її не годилося; другі казали: "Коли вже й бити, так бив би так, щоб не то люди не бачили, а й сама вона не тямила, хто її б'є..." Треті,— от як і Голінний Микола,— гомоніли, що Квочка сама спричинилася своїй смерті, бо "чого вона проти війя ставала? Чого сікалася до Походенка? Коли він її землю поорав, так позивай його! Ще не знати, щоб суд сказав, якби люди посвідчили, чия то земля: чи багатирчина — Квоччина, чи голотина — Походенкова? У нього, опріч двору та городу, землі нема, а чим він винен,

що батьки його дурні були та відреклися брати наділ, аби швидше спекатися панів?

Сам Походенко спершу ваги великої не надавав Квоччи-ній пригоді, аж доки не почув, що він "Квочку вбив і за се не минути йому на сім світі каторги, а на тім — пекла". Привізши жито додому і скидаючи його з засторонок, Походенко навіть всміхався, згадуючи, як Квочка "полетіла беркиць догори ногами". Потім він думав: "Яка моя вина? Війя її пхнуло, а щодо землі... Голінний казав, що і він, і Прокіп Лабза, і Те-решко Моторний заприсягнуть, що та земля не Квоччина, а обчеська наша... Шинкар сказав мені: "Бери, орудуй!" — я й оборудував. А вона розквоталася, притьмом, наче оса та, у вічі лізе: "Половину нажину віддай!.." Не на такого капала... Старі люди,— Книш, Бугай та Чміль,— гудуть, що земля Квоччина; ну, нехай позиває! їх три, а у мене шість стане під присягу, що земля не Квоччина; Голінний голова тямуща..."

Коли саме Походенко отак міркував, до нього прийшов Голінний з недоброю звісткою, що він "убив на смерть бабу Явдоху і вона вже на столі, а він нехай лаштується кайданами по шляху дзвонити". Походенко сразу принишк, аж присів, сполотнів і так перейнявся жахом, що наче він вже справді був або в каторзі, або в пеклі! Кілька хвилин він стояв, наче його стовма поставило, наче він обезглуздів, рішився ума і не тямив нічого, тільки німо стояв та лупав очима. Голінний і собі мовчав, неначе він спостерігав те враження; що на Походенка справила його звістка. Перегодом він озвався:

— Ти умисне чи не умисне убив її?

Походенко здригнув, чорні вуси його настовбурчилися вгору, він хитнув головою і глухо мовив:

— Я до неї й пучкою не доторкався: само війя її пхнуло.

— А люди кажуть, що ти її в груди ногами місив.

— Брешуть, гаспидські люди! Я й заприсягну! Нехай мене на отсім місці грім поб'є, коли я займав її!

— Чи займав, чи не займав, а вийшло воно негаразд... Вже й те сказати: людина стара, поважана, а ти до неї зневажливо!

Походенко якось нервово стрельнув очима на Голінного, стрепенувся, буцім його що вкололо між лопатками, і скрізь зуби процідив:

— Чи се ти, Миколо, говориш, чи твоя тінь.

— Себто про що?

— Та хоч би про повагу до старих людей!

— Бач, на все свій час... Не так би гостро, тут не в землі діло, треба б якось інакше... Фершалка, звісно, баба язиката, пронозиста, але ж усе село за неї, усі з поклоном.

— А чи не ти наструнчував мене проти неї?

— Жартома, звісно, чого не скажеш!

— А проти діда Євмена теж жартома?

Голінний дивився в землю і виводив пужалном візерунки по піску.

— Хіба не ти глумився на громаді і з Євмена, і з Василя Книленка? Дратував їх, глумливі прізвища давав їм, а тепер бач: "повага до старих людей!" Он воно куди йде!..

— Та не про те річ! — перебив Голінний, не підводячи очей.— Жартома або зо зла чого інколи не скажеш! Не все ж те переймати, що на воді пливе... А я скажу, що побіг би ти до Квочки,— може, ще й не вмерла вона,— та перепрохав би її... Нехай би хоч гріх з тебе зняла... Нехай би вже перед людьми ставав в одвіті, та не перед богом...

Походенко лупав очима. Його занадто дивувало, що Микола Голінний, ватажок парубоцтва, радить йому зовсім що інше, ніж досі правив! Страхання пеклом та Сибіром, немов вода з цебра, лилося з Миколиних вуст: потроху все більш та більш воно переймало і Походенка. Нарешті він вихопив з ярма занозу, шпурнув її на вулицю, влучив нею Сірка, що спав собі під лісою, і, скрегочучи зубами, мовив:

— Такі ви всі... Але... але... я...— та й заплакав.

На другий день Маковія Явдоха Жмурчиха рано, до схід сонця, виїздила з Оверком з свого двору. Прощаючись з дівером Дмитром, що ще звечора прийшов її вирядити, вона і йому, і Кулинці казала, що їде до панянського монастиря, щоб там подякувати пречистій за те, що смерть від неї відвернула, і разом відповітися к Спасу, а тоді вже візьметься позивати Походенка.

Виїхавши за село, Явдоха спитала Оверка:

— Чи не чув, що думає собі Походенко?

— Не чув, бо з того дня і не бачив його.

— А люде що кажуть?

— Люде всяково кажуть: одно каже, що коли б ви були вмерли, так Походенко не минув би Сибіру; друге каже, що й тепер, коли ви його позиватимете, так земський утре йому носа; а третє каже: байдуже! Походенко її не бив, війя вдарило...

— Бач, які люде! — зітхнула Явдоха.— Війя, а не він!

— Кажуть: у неї... себто у вас, свідків нема, що він бив, а у нього є, що не бив...

— Що не бив!.. Об суху дорогу побило б його... Та я на тебе, Оверочку, здамся, ти ж бачив?

— Я при тому не був, а вже на ґвалт прибіг.

— Кажеш, не був... Хіба що, що не був, а може, ти через лісу бачив, або в щілину у брамі?..

— Здається, я тоді саме на сіні в клуні спав.

— Бач, здається!.. То ти забув... Яка в тебе сорочка замиз-кана! Чом би було тобі білої не надягти?

— Кулинка не випрала, та у мене їх тільки дві.

— Тільки дві!

— Хіба сього не знаєте?

— Може, й знала, та забула; памороки мені клятий Походенко забив. Он відколи-то, ще перед Іллею, думала, що треба тобі справити гаптовану сорочку парубочу з мережаним коміром, та на застяжку червону стрічку... Ти вже не хлопець, а парубок, затого й на вечорниці... Була б невід-мінно к Маковію справила, так бач же, забив памороки так, що й забула, отее тепер тільки й нагадала. Бач, через його, пса, і тобі вийшла шкода... Вже ж треба тобі таку сорочку?

Оверко облизався і відповів:

— Авжеж, треба...

— І пояс червоний?

— Звісно...

— Буде, все буде, тільки б моє та твоє здоров'я; от, їхавши через місто, зараз пояс куплю, до пояса і шапку не завадить. Тобі яка до лиця: сива чи чорна?

— Мабуть, чорна!

— Аз верхом з яким?

— Верх... верх коли б червоний...

— Буде, все буде, коли б тільки мені з Походенком впоратися!

— А що там з ним поратися, аби схотіли: земський його зараз в острог...

— Так би то треба по-божому, але хто його знає, хто кого перемолсе... Свідки як скажуть... От ти й бачив, а кажеш: при тому не був...

— Я кажу, що на вулиці не був тоді, але я згадав тепер, що бачив, як він на вас війя направив, та тоді й "гей!" на волів, а війя вас під серце...

— Так, голубоньку мій, так! Так ти і в суді кажи!

— А вже ж не як, а так...

— Чом ти босий? Забув чоботи надіти?

— Не забув, а розлізлися вони, підшви повідпадали...

— Еге! Се не гаразд: чом же ти до шевця не відніс? Не гаразд! Та вже, правда й те, чи варто й лагодити їх? На мою думку, ліпше нові справити; ось нагадай мені перед тим, як покличуть, тебе в суд, так я нові тобі куплю... Не забудеш?

— Ні, не забуду... Коли б тільки швидше, щоб його, отого отчайдуху Походенка, швидше в острог... Як-таки так: війям штовхнув вас під серце та ще, як упали ви, так він тоді вас ногою під ребро... Я все бачив через лісу...

— А Кулинка бачила?

— Мабуть, не повилазило їй... А як нам, дядино, скажуть, присягати, чи так?

— Не відаю...

— Воно б зручніше не присягати, швидше б справа...

— Не відаю. От заїдемо до брехунця, як він скаже, так воно й буде... Він все знає...

— Так ми отеє до брехунця, а не говіти?

— І до брехунця, і говіти... Треба молебень відслужити та помолитися. І от, Оверочку, молись Івану Воїну, проси, щоб поміг твоїй господині... Виграю справу — так і тобі перепаде... Ти ж мені не чулсий...

— Розумію... Коли б тільки швидше...

Парубоча сорочка, червона стьожка, червоний пояс, нові чоботи — все те так і стояло перед Оверковими очима, так маячило йому, що він часом і шляху не бачив: віжки випали йому з рук, пуга лежала на передку спокійно, Галка везла, як хотіла. Явдоха все те помічала, але мовчала, щоб не зрушити

Оверкових мрій, щоб дати їм поволі розростатися і вздовж, і впоперек. А Оверко марив собі! Часом висовував з-під сіна свою ногу, щоб подивитися на нові юхтові чоботи! Овва, боса нога казала, що до чобіт ще далеко, а проте вони будуть... Та тільки коли-то вони будуть? Чи не збреше ще баба Явдоха? Схоче — збреше; що ти їй зробиш? Позивати не підеш. Обіцянка — річ ненадійна, доки вона не в руках у тебе... Та з якої ж речі і яка користь Явдосі брехати!.. Заким думка: чи збреше, чи не збреше баба Явдоха,— морочила Оверкові голову, мрії про стьожку, сорочку, пояс, та про шапку і чоботи так і лізли до нього в голову, в очі... Та й які ж вони, оті мрії, п'янкуваті! Оверкові ввижається, що вся та бабина обіцянка вже на ньому! Шапка йому набакир, червоний верх так і має... Іде він на вечорниці... Чоботи на рипах, дівчата очима їдять його, а він, взявшись в боки, стоїть та тільки усміхається... Нарешті, так йому захмеліло в голові, що він, повернувшись до Явдохи, без сорому спитав її:

— Чи ж ви, дядино, не збрешете?

Явдоха не образилась, вона добре тямила, що діється в душі наймитчати, але й виду того не показала і спитала:

— Про що се ти, Оверочку, кажеш?

— Та про те ж, що ви казали...

— Не вгадаю!

— Бачте, вже й забули! Отакі ви, дядино! Наобіцяли повну торбу, а тепер і назад...— Оверко трохи не заплакав.

— Се ти про сорочку, про шапку, то що?

— Еге ж, еге! — зрадів Оверко.— Так не збрешете?

— Що се ти, Оверочку! Зроду-віку нікому і ні в чому я не пробрехалася, а то б тобі отеє! Крий боже!

— Ануте забожіться, що не збрешете!

— От тобі хрест святий!

— Ну, добре!.. Ньо, Галко! Чого стаєш! Не про тебе річ! Ньо!.. А коли ж ви, дядино, те справите?

— Кажу ж тобі — зараз як упораємося з Походенком...

— Добре... Ми його упораємо.— Оверко грізно крутнув головою, а Явдоха йому:

— Та от, коли хоч, так і тепер їхатимемо через Плиску, я тобі й справлю ,застяжку...

— Що з тієї застяжки, коли нема до неї сорочки. До чого я її приткну, хіба до цієї дьогтянки... Вже коли так, так пояс справте...

— У Плисці добрих поясів нема, а абиякого я й сама не хочу! Мені самій буде соромно перед людьми, що у мого наймита та абияке поясча... Пояс і шапку треба купувати в Ічні...

— Ну, добре, нехай до Ічні... Ньо!.. Берись, Галонько, швидше! Берись!..

Никон Іванович Гонкий сидів на призьбі під своєю хатою, на ньому був чорний "пінджак", перед ним стояв простий, білий, нічим не закритий невеличкий стіл, на столі лежала невеличка переплетена книжка — "Устав уголовного судопроизводства"; знати, Гонкий, начитавшись тієї книжки, загруз своїм мозком в розуміння тих "істин" "Устава" і шукав, які з них можна розтягати, немов ту гутаперчу, і вертіти всіма сторонами, "як кому господь бог на душу положить". "Істини" з "Устава" не були такі легенькі, що наче пушина плавали поверх води, не тонули, куди вітер жене. Ні, "істини" були, зви-, чайно, як і всі на світі карноправні істини, але Гонкий був "адвокат" ще вельми молодий, з освітою елементарної школи. Він, хоч і "бував у бувальцях", бо три роки відбував службу військову, а проте книжна мова становила йому часом такі "заковики", перед якими він тільки очима лупав. Позаторік, вийшовши з служби, він з півроку "для практики" писарював в одного міського адвоката і, хоча вивчив у нього усі "порядки делопроизводства" і сам вийшов на ниву тієї "брехачки", що носить у нас ймення "адвокатури", одначе за такий короткий час він не встиг, ганяючись більш за все за "порядками", зрозуміти правничу, книжну мову так, щоб часом не спинятися на "всесторонньому" розумінні тієї чи іншої фрази. Тим-то в гулящу годину Никон уважно читав, перечитував і виучував "Уставы" судівництва та "кассационные решения сената".

Під'їхавши до двору Гонкого, баба Явдоха казала Оверкові спинитися проти брами і піти в двір розпитати, чи тут живе Гонкий і чи в господі він? Баба Явдоха сама — дякувати богові — на власні очі ніколи не бачила Гонкого, люди порадили до нього. Тим-то вона, хоч і бачила через тин, що "щось" сидить на призьбі, але не відала, чи те "щось" сам Гонкий, чи хто інший.

Оверко, знявши каблучку з брами, відхилив її трохи і, просунувши голову, мовив:

— Добрий день вам з сим днем/що сьогодні! Волохатий собака, що лежав біля Гонкого під столом,

підвів голову і гавкнув на браму. Оверко швидше голову назад, каблучку на браму.

— А чого тобі, хлопче? — озвався Гонкий.— Іди, не бійся, собака не займе, іди!

Оверко одначе не рушив і спитав через браму:

— Чи тут живе брехунець Гонкий?

Гонкий суворо глянув на хлопця і сердитим голосом відповів:

— Якого тобі в біса брехунця треба? Брехунців тут нема, геть собі, шукай їх деінде!

Баба Явдоха, почувши таку розмову, нестямилася, почервоніла, повернула коняку голоблями до тину, злізла швидше з воза і мовила до Оверка:

— Яка ж бо дурна в тебе голова! От дурна дитина! Ще до лиха доведе... Геть собі! Геть до воза, я вже сама... Сказано: пошли дурного, а за ним другого... Геть!

Озерко насупився, бо не тямив, за що Явдоха ганьбить, і мовчки пішов до воза, а Явдоха, знявши з брами каблучку і прочиняючи її так, щоб можна було пройти в двір, стисла лівий кулак і тихенько говорила: "Пом'яни, господи, царя Давида і всю кротость його! Іду до тебе, раб божий Никоке, з дарником і з паскою, щоб був до мене ласкав..."

Гонкий сидів, не підводячись, і гордовито дивився на незнайому йому молодицю.

Скоро баба Явдоха, привітавшись, сказала йому, що вона до нього "за великим та страшним ділом", Гонкий глянув на неї ласкавіше і прохав сідати на призьбі.

— Сади, боже, все добре вам і в хаті, і в коморі, і надворі, і в домі, і в полі, і в дорозі, і в суді, і де ви не повернетесь!

— Спасибіг, спасибіг! Так от сідайте та й кажіть, яке там у вас діло?

— Кажу ж вам: і велике, і страшне; сам батюшка отець Сидір запрягне...

— Попам не можна присягати: вони по ієрейській совісті...

— Нехай і по ієрейській совісті, а все ж скаже, що я була присмерті, на волосину від смерті, та святе причастя і мати божа одвели, не попустили... Убив був мене... Землю мою забрав, жита мені не дав, та ще й убив... Люде мертвою мене внесли в хату...

— Та хто ж се так?

— Та ніхто ж, як не оте байстря Походенко! Може, чули про нього? На всю околицю другого такого голінного душогуба нема...

— Що ж він вам?

Баба Явдоха розповіла свою пригоду з Походенком, а потім спитала:

— Чи се ж можна так?

— Що й казати! — відповів дипломатично Гонкий.— Діло справді неабияке... За се його...

— Кажуть люде: за се його в Сибір,— перебила Явдоха.

— В Сибір — не в Сибір, а в острог закинуть! Явдоха не всиділа на призьбі.

— Що йому острог! Він тому радніший буде! Хату не наймати, топлива не купувати, в теплі та в добрі сидіти, дурно їсти-пити, нічого не робити! Се про нього не кара, а ласка божа! Ні, в острог я не хочу! Я отес була в монастирі, говіла, так там чернички мень до вас направили і казали, що можна так повести, що тому байстрюкові і штанці спустять... Так йому і треба по-божому... От ви, Никоне Івановичу, і заступіться за мене, сиротину...

— Та я л<. не від того... Се ж мій хліб, з того лсиву! Я радніший! Не хочете в острог — можна його і березовою кашею погодувати серед села на майдані...

— Ото-то, ото воно саме, чого я й хочу! — заторохтіла Явдоха.— Нехай йому носа утруть, а то він... Хлосту йому! Під різки його на майдані серед села, щоб усі бачили... Так і отець Сидір радить.

— Се можна... Звісно, не я, а суд...

— Се вже як ви знаєте, мені — аби не гаяли часу, щоб швидше, щоб він не встиг мого жита перемолотити, а нехай мені в снопах верне, в клуню до мене привезе... Чи не можна так, щоб на сім тижні...

— Які ви швидкі! Так не можна, на все свій час Треба ж спершу усе як слід написати...

— Так і напишіть, за тим же я до вас і приїхала!

— Якщо сьогодні поєднаємось, я завтра й почну...

— Хіба довго нам поєднатися... Я людина не багата, але нічого не пожалію, останню корівку збуду...

Тонкий одначе носом чув, що Явдоха бреше і що поживитися в неї можна.

— Що ж ви дасте мені? Як на вашу думку? — спитав

він.

Звісно, по спроможі; я рада б хоч і тисячу, коли б було з чого... Але ж достатки мої такі мізерні, просто злидні!

— Тисячу тут ні за що,— великодушно говорив Никон,— а сотню треба... Дасте?

— Ой, де ж мені сотню взяти! Ні! І рада б, та не спроможуся... Беріть менш! Уважте і на мої літа, і на моє вдовине сирітство! Беріть двадцять п'ять.

Адвокат зневалитаво глянув і мовив:

— Може, знайдеться хто й за двадцять п'ять, та тільки не я! Шукайте — щастя боже!

— Де там мені і кого вже шукати, коли на вас сама мати болса устами святих черничок мені вказала! Згляньтесь на моє сирітство!

Баба Явдоха підперла долонею зажурене лице своє і сумно хитала злегенька головою. Тонкий мовчав.

— Увалсте, Никоне Івановичу, уважте, беріть двадцять п'ять! Останні вам за мене мати божя сторицею заплатить, так що ви й самі не помітите того... Уважте — діло невелике...

Гонкий аж підскочив.

— Йк-то невелике! Що ви кажете! І в волость, і до земського, а може, ще й до прокурора, може, і в окружний суд... І апеляція, і касація... Все пиши. А я абияк писати не вмію: у мене, коли вже писати, так так, щоб аж іскри сипалися!

З сим словом брехунець підняв догори стиснений кулак лівші і трусив ним у повітрі, ніби ждучи, що з кулака у нього так іскри і посиплються на предиво бабі Явдосі.

Почали потроху м'якшати: баба Явдоха "накидала" по три карбованці, а брехунець "скидав" по п'ять, аж поки не дійшли до п'ятдесяти, на сьому і поєдналися. Баба Явдоха вийняла з-за пазухи гаманець і хотіла вже давати Гонкому "задаточку", аж ось наче вона згадала щось таке, що примусило її спинитися з "задаточком". Вона зашморгнула гаманець, засунула його знов за пазуху і спитала у Гонкого:

— Так не острог, а певне різки йому будуть?

— Сказано: різки...

— Добренько! А скільки ж йому їх всиплють?

— Се вже не від мене, як там суд скаже.

— Добренько! Так чи не ліпше б ми з вами так поєднались: скільки йому різок, стільки я вам карбованців? І на вас, і на мене так не обідно було.

— Так не можна, бо більш як двадцять різок йому ні в якому разі не дадуть...

— Двадцять! Тільки двадцять? Я думала хоч би з пів-сотеньки...

— По закону більш не можна.

— Тільки двадцять... Що ж йому двадцять! Все одно, що блоха вкусить: воно посвербить, а він почухає.— Явдоха замислилася, мовчала, тільки пучками перебирала. Перегодом мовила:— Виходить, за одну різку більше двох карбованців, дорого...

— А земля? — перебив Гонкий.

— Що там тієї землі, та я її черницям вже лекговала.

— Ку, знов же і жито...

— Жито! Тільки слова, що жито! Копа й десять снопів. Я його Кулинці подарую. Треба б, треба, Никоне Івановичу, скинути хоч десяточку! Нехай буде сорок...

Гонкий мовчки покрутив головою.

— Нехай і так! — мовила Явдоха і знов достала гаманець. Вийнявши звідтіль десять карбованців, вона спитала:— А як же його порськатимуть, прилюдно?

— Вже не як...

— То-то! Нехай вже і двадцять, аби прилюдно, аби всі люде знали і бачили...

З'єдналися і попрощалися.

Минув тиждень. По селу покотилася звістка, що баба Явдоха позиває Походенка, що завтра Походенка потягнуть до волості на суд, а у Явдбхи повен віз свідків: і Орлюка, і Оверка, й Кулинку, і ще там когось...

Увечері другого дня Походенко сидів у себе під повіткою, немов з води викручений. Біля нього сиділо кілька парубків — товаришів його, і між ними — Гилястий і Прокіп Перехват. Обидва останні, найпаче Гилястий, бадьорили Походенка.

— Не сумуй дурно, парубче! — говорив Гилястий.— Се ще не суд! Який се суд у волості! Знайдемо суд інший! Вона повезла своїх свідків, підкупила їх, а твоїх нікого не було... Ми за тебе всі станемо і заприсягнемо, що ти її не бив і не займав... Побачимо, що скаже земський... Ти до земського найми і від себе брехунця!..

— За якого я біса його найму! — глухо озвався Походенко.— Звісно, коли б і у мене стояв брехунець, то воно б не так вийшло... Багатоми, сказано, чорт дітей колише..

— Позич де! — радив Перехват.

— Хіба у тебе?

— У мене нема...

— Та земський і без брехунця тебе виведе...— бадьорив Гилястий.— Не журись, виправдить.

— А як ні? — журливо і трохи не плачучи спитав Походенко.

— Ну, тоді далі...

— Куди далі?

— Треба розпитатися у людей, язик до Києва доводить...

— А коли і "далі" те ж саме — тоді що?

— Тоді? Тоді звісно що...

— Еге... Що? Скидай штани, та й годі! — Походенко аж зубами заскреготів.

— Де ж таки се видано! Ні, ні, ні вівек сього не буде... Ми всі заприсягнемо, що ти її не бив!

— Не кажи так, Миколо! — озвався Перехват.— Як же ми заприсягнемо, коли тоді саме нас і в селі не було; я копи возив, а ти був десь-інде, в Ічню ходив, чи що...

— Ходив і вернувся...

Ніхто з Гилястим не змагався.

Перехват кидав очима цю стрісі, а Походенко, насупивши брови, смоктав цигарку та несамовито спльовував. Гилястий трохи згодя мовив:

— Журбою тут нічого не вдієш, та й журитися справді нічого. Ніяково воно — се правда, але веди лінію до самого краю... Яюсь воно буде... Дасть біг, переживемо...

— Авжеж! З двадцяти різок не вмирають! — озвався Євмен Теличка.

Походенко мовчав, тільки зубами скреготів, а Перехват мовив:

— Хіба тут діло в тому: чи двадцять, чи десять, чи один раз? Неслава, от що! На все село неслава!

— Ні! Сього не буде! — гукнув несамовито Походенко.— Швидше повішуся, втоплюся... волость "спалю... Квочку задушу... В каторгу, на шибеницю піду, а під різки не ляжу... Чуєте, хлопці! Не ляжу! — він вихопив з ярма занізок і шпурнув його на вітер.— Не ляжу... Я собі ради дійду...

* * *

Минула зима.

У Походенка одібрали і жито, і землю і віддали бабі Явдосі. Свідків і Явдоха, і Походенко становили багацько, та не в одно вони свідчили. Явдодщні свідки, люде старого віку, в одно твердили: "Скільки й зазнаємо, так той підмет у Явдохи з батька, з діда предківський". Теличка, Гилястий, Перехват і інші заприсягали, що "чули від когось,— а не скажемо, від кого саме,— що та земля обчеська, а з якої речі орудував нею шинкар, а потім і Походенко, того не відаємо..."

Про різки якось вже й забули: "То тільки лякали різками, а воно так і присохне оте війя. Звісно, коли б воно було справді вбило Квочку, тоді б без різок не обійшлось би". Про різки намотували тільки Оверко та Кулінка, та й то коли-не-коли; хіба тоді згадували про них, як стрічали де-небудь Походенка. Зате у Походенка різки, мабуть, з голови не виходили. Після присуду волосного суду він збувся солового, найняв "брехунця" і "повів лінію" далі; водив своїх свідків до земського, водив і до міста, та нічого не помогло: "різок не відвернули". Брехунець подав касацію; отам десь в тій "касації різки і пропали",— говорили товариші Походенкові, заспокоюючи його. Але сам він, мабуть, не вельми уповав на брехунцеву касацію; мабуть, через те, що Явдошин брехунець Тонкий комусь і десь хвалився, що "хоч умру, а положу Походенка під різки". Тим-то, видно, Походенко і почав лагодитися, щоб навесні "чисто

спродатися, та коли, не дай мати божа, теє... так ноги на плечі та світ за очима — хоч на Кубань, хоч на Амур, хоч на край світа, а в своєму селі після хлости жити не можна, дівчата очі висміють".

Старші люди помітили, що Походенко не той став: якось пом'якшав, до старих людей не такою комезою. Навіть отець Сидір спостеріг, що Походенко "прилепився к богу": то було хіба на яке велике свято навідається до церкви, а отеє стало так, що не було ні свята, ні неділі, щоб його не було в церкві, та все навколішках перед образами так молиться!

* * *

На третій день великодніх свят баба Явдоха, своїм звичаєм, по обіді сидить біля брами під вербою, дзьобає гарбузове насіння та в думках перебирає собі людей, хто повз неї чи йде, чи їде...

Ось з двору її вийшла Кулинка з Оверком.

— Пустіть, дядино, на гаївку! — питає Оверко.

— Ідіть, діточки, ідіть, на те бог і свято дав... А своє ж попорали?

— У мене все як слід! — каже Оверко.— Худобі позаносив, понапував, клуня і возівня на замку.

— І за мною нема нічого: посуду всю перемила, на миснику уся, гуска з гусенятами на задвірку пасуться, а більше ж що? Усе...

— То йдіть, ідіть з богом, та не пізніться, сонечко за верби, а ви до двору.

— Авжеж, наче не знаємо! Пішли.

Кулинка не йде, а пливе та скидає очима на свою плахту то з сього, то з того боку. Та чи не плахта ж! Наче з самої Охтирки! Вже так, що плахта! А хустка на голові! А намиста повна шия, наче в дочки якого доброго хазяїна! Правда, намистечко те вельми дешеве, може, його всього на сороківку, зате багацько його! А Оверко! Йде, з боку на бік перехиляється, наче качур той. Пояс червоний, Шапка з решетилівських смушків 5, червона стрічка так і сяє.

* Баба Явдоха дивиться услід їх, весело усміхається і думає собі: "От як ходять мої наймити! Хто не знає, зроду-віку не подумаєш, що вони наймити, а не хазяйські діти; та й хазяйських дітей не багато так одягнених, як мої наймити! Еге, баба Явдоха вміє дякувати; хто до неї щирим серцем, тому вона з душі вийме та поділиться останнім. Гарна плахта на Кулинці: он як проти сонця аж горить! Ну і гроші ж неабиякі за неї! Три карбованці з четвертаком!.. І Оверко став мені не дешево: за самі чоботи дала два з половиною, та шапка, та пояс, стрічка, сорочка... За шість карбованців перескочило, а що то воно з усього сього буде? Не чутно щось нічого, може, правду люде кажуть, що так і присохне! Але ж Гонкий божиться, клянеться, що БОНО не пропаде, що воно в воду не кануло, тільки загаялось... Та хіба Гонкому дорого і брехати! Он у вербну неділю як почав слезбездати, так і так: "Великдень іде, а у мене і борошна на паску ні за що купити. Сяка-така Явдохо Максимівно, порятуйте, віддайте останні!" Якраз на таку напав! Така б то Явдоха Максимівна була дурна, щоб взяла та й послухала... Ні, "договор паче грошей": умовилися половину зараз після суду, а другу половину саме перед різками. Половину взяв — і жди другої; придуть різки — візьмеш і другу половину; за мною не пропаде; у мене є з чого взяти! А от коли,— не дай боже,— справді різки не вийдуть, а я гроші оддам, тоді що? Тобі байдуже, брехатимеш, як і брехав, а моє пропало..."

Баба Явдоха задумалася, на тварі у неї мигнула сутінь якоїсь тривоги чи, може, непевності тільки... Аж ось заторохтіли на греблі по містку колеса і з-за верб показалася таранкова-та коняка Гонкого. За кілька хвилин Гонкий сидів на покуті в Явдошиній світличці і вичитував бабі: "По указу Его Императорского Величества NN губернское присутствие

слушали кассационную жалобу крестьянина Походенка на приговор N суда о наказании его 20 ударами розог за нанесение побоев и оскорбление действием вдовы..." Фершалка уся стала увагою, вона слухала усіма своїми нервами, та, на жаль, мало тямила і розуміла. Гонкий читав монотонно, не підводячи, не понижаючи голосу, читав довго, доки-то вичитав цілих два аркуші не вельми буйного писання, а Явдоха все слухала, та мало розуміла. Нарешті Гонкий дуже голосно, твердо і з протягом прочитав: "Приказали: кассационную жалобу Походенка оставить без уважения..."

— Он воно як! — додав Гонкий.— Як я казав, так і сталося!

— Значить, по-нашому? — спитала Явдоха.

— Авжеж, по-нашому.

— Битимуть?

— Хіба не чули: "Наказать розгами, дав двадцать ударов".

— А не перемінять же часом?

— Перемінять... кажете? Ба! Ні вже, годі! Ніхто в світі, oprіч самого царя та вас, не може перемінити тепер присуду! — гордовито відповів Гонкий.

Баба Явдоха стала перед образами, тричі перехрестилася, вдарила три поклони до землі і промовила:

— Дякую тобі, царице преблагая, заступнице усердная, і тобі, Іване Воїне, і вам, усі святі! А вам, добродію, пошли, боже, віку довгого, здоров'я доброго та талану і в домі, і в полі, і в дорозі, і скрізь, де не повернетесь...

Тонкий весело усміхнувся, а Явдошина твар аж сяяла.

— А коли ж його хреститимуть? — спитала Явдоха.

— Певно, на тім тижні: бо се мені з губернії подали копію, а до волості, звісно, не так швидко дійде... Ну, а скоро прийде, старшина не гаятиметься, зараз його у волость та під повітку...

— У волость, кажете? — здивовано спитала Явдоха.— Значить, не в нашому селі? А ви ж казали: у нас, на майдані, прилюдно, перед усім селом?

— Я радніший би, так на се вже не моя воля. Може, коли б старшині ще перекинули, то, може б, він і не в волості, а тут його "похрестив", але ж не на майдані, а під повіткою.

— Бідна ж моя головонько! — вболівала Явдоха.— А я була певна, що на майдані, перед монополією.

— Сього не можна...

— А ви ж казали?

— Тоді було можна, а тепер отее тільки що видано такий новий закон, щоб не на майдані справляли сікуції, а під повіткою...— збрехав Тонкий,— Та хіба про вас не все одно?

— Геть-то ні! Під повіткою хто там бачитиме! А то на майдані! Сором не однаковий....

— Звісно, та що ж вдієте, коли закон...

— Може, ще скажуть і по штанах?

— Ні! По закону треба без штанів, штани не винуваті — за що ж їх бити?

Явдоха задумалась і мовчала.

За кілька день уже усе село гомоніло, що Квочка виграла справу і що Походенка "катуватимуть на майдані".

— Коли б тільки запевне довідатись, коли саме його катуватимуть! — говорив Оверко Кулинці.

— А тобі що? — спитала його Кулинка.

— Як-то що! Я зроду-віку не бачив, як катують, цікаво подивитися! А тобі хіба не цікаво?

— Цікаво, але ж страшно і гидко!

— Що ж там страшного? Не тебе ж битимуть! Кулинка глянула на свого розмовника великими очима,

перехрестилася і мовила:

— Цур тобі, Оверку! Що ти верзеш? Схаменись! Зроду-віку нічия рука на мені не була. Не доведи мене, мати божа, до такого сорому огидливого!

— Звісно, сором великий, так же не тобі, не мені, не тому, хто дивиться, а тому, кого періщать!

— А тобі й байдуже? Не соромно на голе тіло дивиться?

— Ще що вигадала! Хіба щодня не дивимось на голі руки і ноги!

— Ну, то ноги інша річ, а то... тьфу, гидко й подумати!.. Ні, ні! Зроду-віку не піду!

— А я піду! Цікаво, як там воно буде? Чи сам Походенко лежатиме, чи його держатимуть, чи поприв'язують йому руки й ноги до якої колоди, чи що? Цікаво, чи кричатиме він, чи ні?

— Хоч і цікаво, а не піду, мені соромно, не піду і з двору в той день не вийду!

— А наші хлопці кажуть — усі підуть. І Оксана, і Олен-ка, і Федоська казали: підемо, аби знали тільки коли!

— Нехай собі йдуть, безсороміцькі душі, а я не піду — і сором, і гріх!

— Гріха тут ніякого нема!

— Дурний ти, Оверку! От ще! Подумай, голово: тими самими очима, що дивишся ти на сонечко ясне, на святі образи, на добрих людей, ти дивитимешся... на що? Подумай! Тьфу!

— Дурна, так і плюєш! Хіба моїм очам з того що станеться!

— А користь тобі яка з того?

— Цікаво!

— Тьфу! Тьфу! Скисни ти з своїм Походенком! Мені час проти череди йти!

Кулинка пішла.

А Походенко, скоро дійшла чутка і до нього про сподівані різки, нікуди з двору і не виходив, ніхто його не провідував. Вештався він самотою, немов з води витягнений, перебирав думками і не тямив, що почати, що чинити, з ким порадитися. "Утекти хіба? — приходила йому думка.— Так куди ж його втекти без пачпорту? Десь заляпають, скажуть: волоцюга — та в острог. З одного лиха вскочиш в друге... Ще коли б був встиг спродатися! Нема ради, хоч ляж та й плач... Прямо що так: лягай, нехай б'ють, а ти, зціпивши зуби, мовчи. Боляче, та переболить, заживе! А от сором, сором який! Хоч головою об стіну!"

Походенко снопом упав на призьбу, голова упала йому на груди, думки залякли. Походенко зовсім не той став: колишня енергія, бадьорість, певність якимось зовсім вилетіли з нього, він чув себе самотнім, пригнобленим, причавленим. Колишні думки про помсту хоч і буяли, але жодного сліду не лишали, літаючи поверх голови, наче той літосний вітер поверх дерева.

Довго сидів Походенко, а коли підвівся, почув, що у нього і ноги, і руки якісь кволі, наче не його. Він подивився навкруги. Стемніло вже, нікого на вулиці не видно. Він виломив з плоти кілок і, обпираючись на нього, поплентався вподовж вулиці попідтинню.

* * *

Дід Євмен Передерій стояв на своєму дворі, схилившись на браму, і, обпершись на ворітницю, дивився на зоряне небо та міркував: "Як-то премудро все на світі божому созданр".

— Добрий вечір вам, діду Євмене!— озвався чоловік, що підійшов до брами.

— Добрий вечір і тобі, чоловіче! А хто ти такий будеш? — спитав дід.— По голосу не пізнаю, а тварі твоєї добре не бачу; очі старі, гаразд не добачають!

— Се я, Походенко...

— Походенко? Що ж у тебе в гортані щось недобре? Чи чогось у тебе голос такий сипкий та так тремтить?

— Не з добра, діду! Певне, чули про моє лихо?

— Ат, люде блягузкають, та я, признатися, не вельми прислухаюся... Що ж ти перебув вже те лихо, чи ще?..

— Ні ще!.. Порятуйте, дідусю! — Походенко кинувся цілувати діда в руку.

Дід руку від ворітниць та за спину.

— Не треба сього, парубче! Не годиться, я не піп... Чим же тебе рятувати? Нехай тебе біг рятує, а з мене — який вже порятунок! Кажу, почую; коли спроможен, так не від того...

— Бачте, дідусю, колись вторік на громаді я вам...

— Дурня загнув... Ха, ха! Що ж! Молоде, зелене! Я на тебе за те не ремствував, жалю не мав, нікому було тебе доброю стежкою вести. Коли б у тебе батьки були... Та не згадуймо про се... Калси, якого тобі порятунку треба...

— Я тоді, діду, не по своїй волі... Під'юдили мене на вас...

— Та кажу тобі, годі про се! Хіба не бачиш: ніч надворі, час спати, кажи швидше діло...

— Клята ота Квочка, бодай їй...

— Не лайся, синку, не лайся! І гріх, і сором! — знов перебив дід Походенкові.— Калси діло.

— Випозивала на мене хлосту...

— Чув, чув... Погане діло, паскудне... Ну, так що?

— Я того сорому не знесу...

Нерви Походенкові далі не видержали, він почав ридати.

— Та що се ти, парубче, вигадав хлипати! От ніколи не гадав собі, що з тебе така тонкослізка! Годі, покинь сльози дівчатам та іди в двір, щоб часом хто не почув, не побачив... На все село буде сміху...

Коли Походенко ввійшов у двір, Передерій зачинив за ним браму, накинув каблучку і мовив до Походенка:

— Ходім під комору, там на ґанку ніхто тебе не чутиме... Та годі, кажу, землю кропити — на те у бога дощ є. Ну, сідай отут та й кажи до діла!

— Купіть, діду, мою мізерію...— мовив Походенко.

— Яку твою мізерію? — спитався трохи здивований Єв-мен.— Та й який з мене купець?

— Усе купуйте... усе моє хазяйство... За що купіть, то купіть...

— А сам же ти як? Щось ти непевне вигадав!

— Ні, діду, певне!.. Купіть, порятуйте! Вже коли не ви, так і ніхто більш не зарятує мене... Після хлости мені тут не жити...

— Та воно справді ніяково... Тут і Сіркові очі згорять: битий парубок! Так що ж гадаєш? Відкупитися, чи що?

— Ні! Відкупитися не можна, кажуть, та й не хочу я. А коли продам усе, так після...— Походенко не виговорив після чого, язик йому руба став. Помовчавши трошки, він додав:— Зараз потягну світ за очима, чи в Таврію, чи на Кубань, щоб ніхто не знав, не відав і де я... Порятуйте, дідусю! На вас уся моя надія...

Євмен мовчав, знати було, що в голові він щось міркує. * — Ледві, синку, чи буде що з сього! — мовив якось журливо дід.— Ніяково в такому разі купувати: людина в біді, а ти у неї купуєш; вона зопалу продає, а ти користуєшся. Ніяково... не по~християнськи, та й грошей у мене катма...

— Я вам на віру продам...

— Ні, і на віру не хочу, ніяково, не личить... Походенко почув, що ноги йому ще більш холонуть.

— Значить, діду, як? Що ж діяти? Чи під різки лягати, чи на брамі у Квочки... собі налігач на шию... а їй перед тим віхоть з жаром під стріху?

— Одверни тебе, мати божа, від такої нелюдської думки... Перехрестись та молись богу...

— Не pomoже! Від мене і бог, мабуть, відступився вже! Сам винен — дурний був, дурних слухав! Тепер покутуй!

Дід мовчав, схиливши голову, та водив ціпком по землі.

— Так нема, діду, ради? — німо спитав Походенко.

— Воно і є, і нема... Коли ж та гаспидська сікуція вийде?..

— Біс її знає, може, й завтра?

— Швидко! — промовив дід і знов замовк і замислився, потираючи долонею своє широке лисе чоло.

Заспівали перші півні. Євмен немов зо сну прокинувся і мовив:

— Коли хоч, послухай моєї старої ради.

— Кажіть, діду, спасибіг вам! Послухаюсь. N

— Хуторець мій знаєш?

— Знаю!

— Учора туди⁴ поїхав син орати; доки не обсіється, там буде... От ти зараз від мене і шмигай туди та й помагай синові. Значить, я тебе найняв би то... Ніхто не знатиме, де тебе шукати... Сиди на хуторі, аж доки не подам я звістки; а ми тут з сусідом твоїм, дідом Василем, розкинемо головою. Тоді на готове прийдеш...

Походенко не тямив і не спроможен був вгадати, що саме приміркував дід Євмен, і розпачливо мовив:

— Від різок, діду, і в печі не сховаєшся! Вже коли їх присуджено, так і доведеться або прийняти, або руки на себе наложити!

— Молись богу, а чортову думку про душогубство покинь... Там побачимо! А тепер — не гай часу; коли справді мулить, так заким почне дніти, ти й достанешся на хутір... А там якось воно буде... Може, й купець знайдеться... Здайся на бога...

Трохи заспокоєний і утихомирений Походенко подякував і попрощався...

* * *

За день після сього, Явдоха сиділа ранком біля столу і чаювала. Повз вікно пробіг Оверко. Явдоха постукала на нього в шибку і кивнула пучкою, щоб прийшов до хати.

— Куди се ти так дереш?

— Треба! Он городами пішов Гилястий, так я навздогін його. Се він, певне, був у Походенка, так цікаво спитати, коли Походенко справлятиме "хрестини"...

Явдоха всміхнулася і мовила:

— Ну, бігай собі з богом, бігай та, що почуєш, і мені скажеш.

— Добре, а коли нічого не почую, так я піду до хлопців, можна?

.— Та не що вже з тобою робити, іди!

"А що? — каже баба Явдоха собі на думці, коли Оверко пішов.— А що, Походенку? Доприндився! Усе село — й старі, й малі — тільки й розмови, що коли його "хреститимуть"? А що! "Квочка!" Еге! От вона тобі "хрестини" й виквоктала! От і знатимеш мене! Та й чи один же ти! Тепер уся твоя наволоч озиратиметься на бабу Явдоху... Різка — не свій брат, покуштуєш раз — вдруге не схочеш, боятимешся... А де страх, там і бог. Он і отець Сидір похваляє мене, що не попустила свого... Каже, що й він невідмінно заведе в школі різки, а то страху зовсім нема, дітвора чисто розпущена... Еге!.. Як-то ти, Походенку, під різками лежатимеш! Утерла тобі носа Явдоха! Е! Я не таківська! Я!.."

На сім слові Явдошину думку перебив собака; гавкнувши зненацька, він прожогом кинувся до брами. Явдоха зирнула в вікно й мовила:

— От тобі й на! Дід Євмен з дідом Василем ідуть, а провести їх нікому, треба самій... Чого ж би то се вони до мене? Мабуть, за позикою, вже ж більш нічого...

Вийшовши з хати, Явдоха взяла біля рундука коромисел, щоб прогнати собаку, і пішла назустріч дідам, говорячи до них:

— Ідіть, ідіть, не бійтеся, він не порве, він тільки гавкає, а не кидається! Цить ти! Цить, Мурчик! Пішов собі геть!

Мурчик замовк, подивився услід дідам і мовчки поплентався на соломі під комору.

— Магай біг тобі, Явдохо, в хату! — мовили діди, ввійшовши в хату.

— Сідайте ж! Сідайте отут на покуті, мої дорогі гості! Сідайте! Я рада невимовно! Сказано: гість в хату — бог в хату! Сідайте! Та чи не призовіть чайку? — дрібненько слезувала баба Явдоха.

— Дякуємо, ми до чаю не звикли!

— Так по чарочці лсивоткової... Ось я зараз!

— Не клопочись, Явдохо, не треба...

— Як-таки не треба? Так калганівочки...

— Не треба!

— Отеє, які ж бо ви! Так чим же мені частувати дорогих гостей? — метушилася Квочка.

— Добрим словом та ласкавим привітом... Ми, признатися, до тебе не гостювати прийшли, а по ділу...

— По ділу? — спитала Явдоха, а сама подумала: "Се я й без вас тямлю",— і голосно додала:— Так що ж, що по ділу? Чарочка калганівки ділу не пошкодить, а ще приспорить!

— Не треба! — відповів строгим, холодним голосом дід Передерій.— Діло наше ось яке: великого бешкету накоїла ти, Явдохо, на все село!

Явдоха здивованими очима кинула на діда і мовила:

— Бешкету?.. Я?.. На ціле село?.. Хоч заріжте, нічого не тямлю... Хіба ж я з таких?..

— Чи з таких, чи не з таких — то діло не наше!

— Та про який же ви бешкет? — питалася Явдоха, стоячи перед дідами, згорнувши руки на груді.

— Ще й питаєшся, ніби й не тямиш!

— От вам хрест святий — не тямлю! — Явдоха перехрестилася.

Євмен суворо глянув на неї.

— Не бреши, Явдохо! Про що саме усе село наше гомонить, як не про тебе?

— Про мене? — дивувалася Квочка.— Чим же я так прогрішила? Ні сном, ні духом нічого не діяла?

— А Походенко? А хлоста?

— От ви про що? Так що ж тут я?..

— А який ворог позивав, як не ти? — нездержливо озвався дід Василь.

— Суд присудив по закону! Вже ж і мені не можна було не позивати: землю мою забрав був, лсита мені не дав, ще й мене убив був.

— Коли б убив, то б ти отут не сиділа, а в землі тліла, а то убив, а ти й досі жива. І живи собі на здоров'я хоч ще два віки, тільки живи по-божому, по-людськи. Походенко — слова нема — зайшов був у голову, але ж землю тобі вернули, жито одібрали — чого ж тобі ще?

— А за те, що убив був мене? От за се йому й хлоста!

— Хлоста — діло паскудне, сороміцьке! — говорив дід Євмен.

— Авжеж, не смачне! — перебила, всміхаючись Явдоха.

— А ти її куштувала?

Явдоха перехрестилася мовчки і сплюнула.

— От знов брешеш, бабо! Хіба забула? Я колись приходжу до вас, кажуть: ви з чоловіком в клуні. Я туди, бачу: ти по току бігаєш з зав'язаною на голові сорочкою, а чоловік тебе хвиськає по стегнах різками... Було? Кажи: може, я брешу? — допитувався дід Євмен.

Явдоха почервоніла і ледві чутно промовила:

— Між чоловіком і жінкою чого не буває, людям до того зась! Тут один господь бог тільки і свідок, і суддя — більш ніхто!

Явдоха піднесла хустку до очей і зітхнула, а потім ніби скрізь сльози промовила:

— До чого се ви, діду Євмене, річ ведете та мені туги, сорому й жалю кривавого завдаєте?

— До того, що й ми, старі, і всі добрі люде не хочемо, щоб ти наше село вводила в неславу, та сором на нього клала!

— Я, дідусю? Коли се? Крий мене боже! — перебила Явдоха.— Та спитайте хоч у отця Сидора чи в кого хочте, чи скаже хто про мене, може, слово, щоб я коли з ким хоч...

— Я не про те, то жіноче діло... Хоча люде дещо про дівера і верзуть, та то пусте. Я про Походенкову хлосту... Відколи я й на світі живу, не зазнаю, щоб кого з наших людей принародно різками плазували. І за панів сього не було, а ти, бач, що вигадала!

Квочка підбадьорилась трохи і мовила:

— Се ж, діду, не моя воля! Не я його судила, судили суди, присудили по закону.

— Присудили, се ми знаємо, та ми того не хочемо!

— Не моя, дідусю, воля! Що суд присудив, те святе. Один цар тільки зможе перемінити присуд, вдавайтеся до нього.

— До царя далеко і клопітно, а ми надумали собі, що й без царя можна не соромити села. Так отее ми до тебе, щоб ти зараз підписалась, що прощаєш Походенкові і не хочеш, щоб його плазували. Що ти на се?

У Квочки вся твар витяглася. Як же отее так: вона стільки клопоталася, стільки платила, стільки панькалася з Тонким, а тепер усе б то те пустити внівець? Трудна річ, але відала Явдоха і те, що коли дід Євмен за що береться, так береться цупко і до краю доведе. Одначе ж тут треба Явдосі постояти за себе, а то тоді люде їй очі висміють.

— Не моя воля тепер, дідусю! — мовила Явдоха, трохи подумавши.— У мене душа добра, я його давно простила, а над різками не моя воля... Суд...

— Суд! Гм! Знаємо! — суворо говорив Євмен.— Простила, кажеш, а за що ж ти Тонкому гроші платила?

Явдоха мовчала, а дід говорив далі:

— Знаємо, знаємо, хто й за що купив Кулинці плахту, хто справив Оверкові і чоботи, і шапку, і ще там дещо. Се все ми знаємо і, коли вже на те піде, так і доведемо.... Що, Явдохо?

Явдоха мовчала, твар її почала полотніти.

— Розкинь ти, молодице, своєю головою, а вона у тебе не повстяна: яка тобі користь з того, що Походенка виб'ють різками? Ніякої, а на цілий вік сором...

— Зробив на те! Хіба мені не сором був, як він мене серед вулиці нівечив! — мовила Явдоха, але вже несміливо, тужливо, навіть неначе трохи полохливо.— Ой діду, дідусю! Коли б ви тямили, що я з Походенкових рук перетерпіла! Мати божо!.. Вона мене вирятувала, а коли б не вона!.. Що ж я йому зробила? За моє жито та мене ж і бито!.. Я

нікому нічого, а на мене всі! І ви, діду! — Явдоха почала голосити і, голосячи, примовляла:— Я в біді помагала, а мені ніхто! Ніхто не заступився за мене, сама випозивала. Ніхто не поміг, а тепер, бач!.. За розбишаку, за Походенка усі! Ще й до дівера неповинного догле-ділись, і Кулинку... і Оверка! Матінко моя! Заступнице усерд-ная...— Явдоха заголосила так, що у дідів аж в ушах залящало.

— Годі по-дурному голосити! — озвався дід Василь.— Голосінням не поможеш, а парубка жаль.

— А мене й ні? Боже! Боже! От вже правду сказано: на похиле дерево всі кози скачуть... Ой, ой!

— Вгамуйся, Явдоха! Не голоси, а діло слухай! Ну, виб'ють Походенка: поболить йому, посвербить і заживе. Так же сором, на всіх сором... От що! А через кого? Прости, господи! Не треба, Явдохо, різок. Чуєш? — промовив з притиском дід Євмен.

— Чую, дідусю, та не моя воля!

— Так не хочеш?

— Царська воля, а не моя! Ї як же так, дідусю? Коли сей раз йому минеться так, так він і вдруге? Ні! Нехай буде так, як добрі люде присудили!

— Так не хочеш? — спитав, підвівшись з ослону, дід Євмен.— Слухай же, що казатиму останнім разом! Слухай уважно та міркуй над моїм словом, на вітер його не пускай.

Нехай виб'ють Походенка, а ми на другий день до земського чи до кого там треба буде, що ти підлітків з путі божої зводила, на кривоприсягу їх підводила. Тебе за се зараз в острог, там ми тебе згноїмо!.. Отеє тобі раз!

Явдоха ще більше взялася крейдою.

— А ось тобі вдруге! — говорив дід Євмен, впершись обіруч на свій високий ціпок, а бородою на руки.— Сьогодні Походенка виб'ють, а він чирк сірником під твою стріху! Ти собі спиш, рутишся в перині, а на твоїй хаті верх палає, аж гуготить! Заким люде позбігалися... стеля на тебе бабух! Огнем тебе так і обсипало, і придавило... Прокинешся тільки на те, щоб побачити свою смерть пекельну. Отеє тобі два!

Заким Євмен говорив, Явдоху повагом переймав жах, вона все більш полотніла, почала тремтіти, банькуваті очі якось запали, стали наче нерухомі, губи посиніли. Коли дід Євмен замовк, Жмурчиха ледве чути, промовила:

— Діду, не лякайте мене! Страшно мені! За се його на Сибір, в каторгу!

— Кого його? Хто ж бачив? Хто доведе, що то Походенкова робота? А може, то зміюка підпалив? Темно, ніч-мати все покриє...

Явдоха мовчки побожно перехрестилася, руки її тряслися, ніби пропасниця їх била. Євмен мовив далі:

— А ось тобі й три буде! Отам у тебе на пастовні є липи, є між ними і дупленасті, є такі, що з кількома дуплам[^], саме проти Волосожару. В дуплах чи бджоли, чи чмелі наносили смачного медку, ти його, молодице, куштувала?..

Явдоху наче хто бичем по жижках утяв! Вона не встояла і майже несвідомо сіла на ліжко. Губи її тремтіли, знати було, що вона хоче, та не зможе говорити. Останні слова Євменові були для неї такою несподіванкою, так її приголомшили, причавили, немов довбнею в тім'я її вдарило!.. Уся твар її була самий жах і нестям.

Дід Євмен кілька хвилин мовчав, стояв нерухомо та пильно-препильно дивився на Явдоху, а вона вся тремтіла.

— Може б, води напилася? — спитав він, не зводячи з неї очей.

— Справді, дайте, ковтну!

— Дай їй, Василю!

Явдоха обіруч вхопила склянку з водою, піднесла її до рота, але склянка цокотіла об зуби і не давала Явдосі добре напиться води.

— От бач, молодице! Що неправда діє! Ще й не було нічого, а як тебе б'є! — озвався дід.— А що ж буде, подумай тільки собі, коли тебе обгорне головешками і полум'ям, коли твоє тіло шкварчатиме, а все добро твоє піде прахом, а медок твій видере з дупла Походенко...

— Ой дідусю, годі вам! Не страхайте мене, безталанної, не жахайте мене, сиротини, а то я з жаху богові душу віддам... Нехай, нехай буде по-вашому!

— Благослови, боже! І нас заспокоїш, і сама заспокоїшся, і все добро твоє буде при тобі, і господь тобі помножить його .сторицею!

За кілька хвилин краплястий піт холодний покрив Явдо-шине чоло. Вона мовчки втирала його, і знати було, що вона щось міркує. Дід Євмен, мабуть, спостеріг її думку і, щоб перебити її, мовив:

— Так отак, дочко! Нехай усе воно і та клята хлоста в воду кане... А щоб ти тямила, що ми Походенкові не потураємо, так нехай він прилюдно попросить у тебе прощення!

Явдоха підвела голову і глянула веселіш. Перегодом вона мовила:

— Та щоб при тому були і Оверко, і Кулінка, і Орлюк... Я сидітиму, як і тоді сиділа, під вербою, біля своєї брами, а він щоб до самої землі мені вклонився.

— Ні, не так, сього мало буде! А нехай от як буде! В неділю щоб він прийшов до церкви та спершу у бога відмолив свій гріх, а коли люде і піп вийдуть з церкви, так нехай він при всіх нас перепросить тебе і перед людьми, і перед попом повиниться, і дасть слово з старішими людьми поводитися ліпше, ніж досі!..

— Авжеж, так! — додав Василь.— Таки його треба трохи приборкати, вдача у нього недобра, і в святому писанні сказано: "Почти лице старче..."

Явдоха все щось думала і нарешті мовила:

— Добре! Нехай по-вашому... Він перепросить, а я тоді і підпишу мирову! — а сама собі подумала: "Коли б мені тільки через ніч, щоб медок переховати та до Гонкого з'їздити. Тоді я іншої вам заспіваю...".

Але дід Євмен, спостерігаючи її гадки, мовив:

— Ні, так не можна! Одклад не йде в лад... Треба, щоб ти сьогодні підписала...

— Як же, я, дідусю, підпишу, коли я неписьменна...

— А як же ти підписувала вічний лист Гонкому?

— Не я, за мене підписали...

— І тепер так. Я от як приміркував: кажи наймитчаті, нехай воно зараз запряже конячку, та з богом і поїдемо у волость, а Василь привезе туди Походенка. Там ми вас і помиримо, от як!

Явдоха бачила, що Євмен пристав з короткими гужами, одначе вона спробувала ще раз крутнути і мовила:

— Нехай, дідусю, на завтра... Сьогодні я така стривожена, збентежена, що й лиця на мені нема, соромно між люде показатися!

— Байдуже! Доки доїдемо, вітром тебе обвіє, заспокоїшся, і все буде гаразд! Кажи, нехай лаштує! А ти, Василю, іди своє діло справляй! Тут недовго, до обіду й вернемось...

Нарешті Явдоха витягла останній свій запас і мовила:

— А як же, діду, буде з моїми видатками? Хто мені їх верне? Нехай вже я різки йому подарую, а грошам моїм не пропадати!

— Слухай, Явдохо! Ти мене не воловодь! Або сюди, або туди, а не крути! Я знаю, що ти замишлякка, та й у мене голова не гвіздком в тім'я вбита... Я тямлю, куди ти кермуєш, та мене не проведеш! Годі крутити: або зараз поїдемо, або нехай!.. Чуєш? Кажи останнє слово: чи їдеш, чи ні?

— У мене великі видатки були...

— На тім світі чортяка тобі їх верне гарячим вуглям! От що! — промовив сердито дід і так торохнув з серця кулаком об стіл, що аж самовар затанцював на столі...

— Добре, добре, дідусю! Не сердьтесь! Зараз поїдемо! — сказала перелякана Явдоха і веліла Оверкові запрягати коняку.

1897, У Києві

1 Паликопа — церковне свято на честь християнського святого Пантелеймона, що відзначається 27 липня за старим стилем.

2 Іллі вже минул о...— церковне свято на честь біблійного пророка Іллі, що відзначається 20 липня за старим стилем.

3 ..."Ісайю" проспівують! — Тобто обвінчують у церкві

4 Волосожар — українська народна назва зоряного скупчення Плеяд у сузір'ї Тельця.

5 Решетилівські смушки — в районі села Решетилівки (тепер районний центр Полтавської області) в XIX ст. і раніше вироблялися високоякісні смушки (каракуль), які славилися далеко за межами свого району.